

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Конспект лекцій
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
у галузі знань Соціальна робота
зі спеціальності Соціальна робота

Харків
2020

УДК 378.016:316.614(075)

О 75

Укладачі:

Андрєєва М. О., кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Гладун Т. О. кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Рецензенти:

Рассказова О. І., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Шароватова О. П., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України.

О 75 Основи соціалізації особистості : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у галузі знань Соціальна робота, зі спеціальності Соціальна робота / уклад. : М. О. Андрєєва, Т. О. Гладун. – Харків, 2020. – 85 с.

Навчальне видання підготовлено відповідно до вимог навчальної програми з дисципліни «Основи соціалізації особистості». Видання містить конспекти лекцій, які охоплюють такі модулі як «Соціалізація як складова процесу формування особистості», «Фактори соціалізації» і «Виховання у контексті соціалізації». У навчальному посібнику висвітлено погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на проблеми соціалізації особистості. Окреслене питання подано з позиції суб'єкт-суб'єктного підходу. Розкрито суть і універсальні характеристики процесу соціалізації; охарактеризовано вплив різних факторів на соціалізацію особистості.

Навчальне видання призначено для викладачів та здобувачів (першого) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання зі спеціальності Соціальна робота.

УДК378.091.32:316.614(075)

*Затверджено на засіданні науково-методичної ради
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
Протокол № 2 від 04.11.2020 р.*

© ХГПА, 2020

© Андрєєва М.О.

ЗМІСТ

Передмова	4
Організація курсу	7
Змістовий модуль 1. Соціалізація як складова процесу формування особистості	9
Лекція 1: Соціалізація як соціально-педагогічне явище	9
Лекція 2: Людина в процесі соціалізації	16
Змістовий модуль 2. Фактори соціалізації	23
Лекція 3: Мегафактори соціалізації	23
Лекція 4. Макрофактори соціалізації особистості	25
Лекція 5. Мезофактори соціалізації	35
Лекція 6. Мікрофактори процесу соціалізації	43
Змістовий модуль 3. Виховання у контексті соціалізації	51
Лекція 7. Релігійні організації та релігійне виховання.	52
Лекція 8. Виховні організації та соціальне виховання	53
Форми і варіанти підсумкового контролю	60
Рекомендована література	70

Передмова

Демократичні зміни у сучасній Україні зумовили потребу в підготовці у вищих навчальних закладах соціальних працівників – кваліфікованих консультантів і комунікаторів, які вміло оперують законами України, використовуючи їх для вирішення кризових ситуацій, разом з клієнтами і створюють програми та механізми виходу зі складних життєвих обставин.

Водночас забезпеченість навчально-методичною літературою студентів спеціальності 231 Соціальна робота ще недостатня. Розв'язання цієї проблеми уможлиблюється при запровадженні інноваційних технологій, які надають пріоритет особистісно-суб'єктному фактору, і водночас оновлення навчально-методичної літератури, укладення програм курсів відповідно до нових вимог. Саме одне із таких завдань спробували вирішити авторки конспекту лекцій «Основи соціалізації особистості».

У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті вказано, що першочерговим завданням державної освітньо-соціальної політики є формування особистості, котра буде жити в гармонії з природою, соціальним середовищем, тобто стане позитивно соціалізованою в суспільстві. Для соціальної роботи як системи професійної діяльності соціалізація особистості є надважливим завданням. Дану категорію розглядають як процес соціального навчання, як результат соціальної взаємодії людей, або як процес рольового тренування.

Соціалізація – розвиток (виховання) і самореалізація людини впродовж усього життя у процесі засвоєння й відтворення культури суспільства. Іншими словами – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає як її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійне відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість. Саме перед соціальними працівниками покладені

завдання сприяти дітям і молоді, зрілим особам самореалізовуватися та успішно входити у соціум.

Як навчальний предмет «Основи соціалізації особистості» інтегрується в систему освіти на її початковому етапі та базується на знаннях, отриманих студентами в процесі вивчення курсів «Вступ до спеціальності», «Соціальна робота» та інших. Опанування даного курсу передбачається здійснювати в різних формах: лекції, семінарські, практичні, індивідуальні заняття, самотійна робота, підготовка наукових статей тощо.

Мета навчального курсу – ознайомити студентів і дати їм можливість проаналізувати та зрозуміти складний процес входження людини в соціум, поступового перетворення на особистість задля формування умінь і навичок зі сприяння її соціалізації.

Навчальна дисципліна «Основи соціалізації особистості» спрямована на розв'язання таких завдань:

- поглибити у студентів знання, пов'язані з особливостями формування і розвитку особистості, віковими періодами становлення людини, її самоствердженням, самореалізацією;

- ознайомити з провідними категоріями процесу соціалізації; – розкрити зміст понять «соціалізація», «соціальне виховання», «соціальний розвиток», «соціальне виховання»;

- обґрунтувати основні принципи та механізми соціалізуючого процесу;

- розкрити складові компоненти факторів процесу соціалізації;

- ознайомити з особливостями гендерної соціалізації особистості;

- охарактеризувати найважливіші концепції розвитку особистості;

- формувати цілісну модель процесу соціалізації особистості впродовж усього життя.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати:

- основні вікові періоди становлення людини;

- сутність формування й розвитку особистості;

- основи змістового аспекту соціалізуючого процесу;
- складові, механізми і фактори процесу соціалізації особистості; – найсуттєвіші концепції і теорії розвитку особистості;
- основні негативні соціалізаційні впливи середовища, що створюють передумови для віктимізації населення;
- основні методи соціальної діяльності задля сприяння соціалізації особистості.

Завершуючи вивчення навчальної дисципліни, студенти повинні вміти:

- характеризувати вікові особливості становлення особистості;
- виокремлювати й аналізувати змістовий аспект соціалізуючого процесу;
- конкретизувати та систематизувати механізми соціалізації;
- виявляти та зіставляти вплив біологічного й соціального на соціальне становлення особистості;
- здійснювати аналіз умов, що детермінують поведінку людини;
- виокремлювати роль факторів у процесі соціалізації особистості;
- визначати та аналізувати роль культури, релігії, народних звичаїв та традицій (етнічних надбань) у процесі соціалізації особистості;
- застосовувати на практиці методи та основи концепцій і теорій розвитку особистості, що сприяють її адаптації до соціуму.

Навчальна дисципліна «Основи соціалізації особистості» забезпечує вивчення навчальних дисциплін: «Актуальні проблеми соціальної роботи та соціальної педагогіки», «Історія та теорія соціальної роботи», «Соціальна педагогіка», «Методика роботи соціального працівника в територіальній громаді».

Запропонований навчальний посібник являє собою конспекти лекцій, які включають три змістові модулі «Соціалізація як складова процесу формування особистості», «Фактори соціалізації», «Виховання у контексті соціалізації».

Кожна лекція має питання для самоконтролю, що сприяє самостійній роботі студентів.

Посібник рекомендовано для студентів, магістрантів та аспірантів спеціальності 231 Соціальна робота.

Організація курсу

Курс «**Основи соціалізації особистості**» розраховано на 90 годин (3 кредити): 30 год – на самостійну, 60 год – аудиторну роботу.

Аудиторний час розподілений таким чином: 16 годин лекційних, 6 – семінарських, 38 годин – практичних занять.

Прикінцева форма контролю – залік.

Курс складається з трьох змістових модулів, які висвітлюють основні теоретико-методологічні та прикладні аспекти процесу соціалізації особистості. Кожен модуль передбачає виконання творчих завдань з окремих тем, роботу на семінарських, практичних заняттях, що проводяться в тому числі й у формі дискусій, тренінгів, тестувань тощо.

Оцінювання знань студентів здійснюється на основі результатів поточного та підсумкового контролю з використанням різних його форм, зокрема проведення поточного контролю на семінарських та практичних заняттях (виступи і доповіді, участь у дискусіях, рольових іграх тощо), тестового контролю.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		ЛК	СЕМ	ПЗ	СРС
Змістовий модуль 1. Соціалізація як складова процесу формування особистості					
Соціалізація як соціально-педагогічне явище	4	2	2	2	2
Людина в процесі соціалізації	4	2		2	2
Усього:	10	4	2	4	4
Змістовий модуль 2. Фактори соціалізації					
Мегафактори соціалізації	6	2	2	2	2
Макрофактори соціалізації	6	2	2	2	2
Мезофактори соціалізації	6	2	-	4	2
Мікрофактори соціалізації	6	2	-	4	4
Усього за модуль	24	8	4	12	10
Змістовий модуль 3. Виховання у контексті соціалізації					
Релігійні організації та релігійне виховання	6	2	-	4	2
Світські виховні організації та соціальне виховання	6	2	-	4	2
Освіта і соціалізація	4	-	-	4	4
Негативна соціалізація	4	-	-	4	4
Допомога у розв'язанні проблем соціалізації	6	-	-	4	4
Усього за модуль	26	4	-	22	16
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГОДИН	60	16	6	38	30

Змістовий модуль 1. Соціалізація як складова процесу формування особистості

Лекція 1: Соціалізація як соціально-педагогічне явище

1. Поняття та сутність соціалізації.
2. Етапи соціалізації.
3. Фактори та агенти соціалізації.
4. Засоби соціалізації
5. Механізми соціалізації.

Ключові поняття та терміни: соціалізація, людина, фактори, агенти, засоби, механізми, людина, суспільство.

1. Поняття та сутність соціалізації

В педагогіку термін «соціалізація» прийшов з політекономіки, де його початковим значенням було «усуспільнення» сільськогосподарських угідь. Автором терміна «соціалізація» по відношенню до людини, вочевидь, є американський соціолог Фрідріх Гіддінгс, який в 1887 р. в книзі «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя».

До становлення теорії соціалізації в якості самостійної галузі, дослідження йшли в рамках інших, традиційних проблем людинознавства (про виховання, про формування і розвиток особистості й суспільства, про міжпоколінний обмін культурою та ін.). З появою в науковому побуті поняття «соціалізація» відбулася переорієнтація цих робіт у нове русло, і до середини ХХ ст. соціалізація перетворилася в самостійну міждисциплінарну галузь досліджень. Сьогодні проблему соціалізації або її окремі аспекти

вивчають філософи, етнографи, соціологи, психологи, кримінологи, представники інших наук.

Необхідно відзначити, що майже до 60-х рр., говорячи про соціалізацію, майже всі вчені мали на увазі розвиток людини в дитинстві, отрочстві та юності. Лише в останні десятиліття дитинство перестало бути єдиним фокусом інтересу дослідників, а вивчення соціалізації поширилося на дорослість і, навіть, старість.

Аналіз чисельних концепцій соціалізації показує, що всі вони так чи інакше тяжіють до одного з двох підходів, розбіжних між собою в розумінні ролі самої людини в процесі соціалізації (хоча, звичайно ж, такий поділ, по-перше, вельми умовний, а по-друге, досить не розкриває його суті).

Перший підхід стверджує або припускає пасивну позицію людини в процесі соціалізації, а саму соціалізацію визначає як процес адаптації до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до притаманної йому культури. Цей підхід може бути названий суб'єкт-об'єктним (суспільство - суб'єкт впливу, а людина - його об'єкт). В основі цього підходу стояли французький вчений Еміль Дюркгейм і американський - Талкот Парсонс.

Прихильники другого підходу виходять з того, що людина активно бере участь в процесі соціалізації, і не тільки адаптується до суспільства, але й впливає на свої життєві обставини й на себе самого. Цей підхід можна визначити як суб'єкт-суб'єктний. засновниками такого підходу можна вважати американців Чарльза Кулі та Джорджа Герберта Міда.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – це процес поступового входження індивіда до соціального середовища, взаємодія з ним і як результат набуття норм та якостей притаманних цьому середовищу.

Сутність соціалізації полягає в тому, що в процесі її людина формується як член того суспільства, до якого він належить. Е. Дюркгейм, одним з перших звернув пильну увагу на проблему соціалізації й підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати людину

відповідно до наявних у ньому універсальних моральних, інтелектуальних і навіть фізичними ідеалами.

Природно, зміст цих ідеалів значно відрізняється в залежності від історичних традицій, особливостей розвитку, соціального устрою суспільства. Водночас у сучасних умовах соціалізація має багато характеристик, спільних або більш-менш подібних для різних суспільств.

У будь-якому суспільстві соціалізація людини має особливості на різних етапах. В узагальненому вигляді етапи соціалізації можна співвіднести з віковою періодизацією.

2. Етапи соціалізації

Етапи соціалізації людини. існують різні. Періодизація, що приводиться нижче не є загально визнаною. Вона досить умовна (особливо після етапу юності), але досить зручна з соціально-педагогічної точки зору. Будемо виходити з того, що людина в процесі соціалізації проходить наступні етапи:

дитинство (від народження до 1 року),

раннє дитинство (1-3 роки),

дошкільне дитинство (3-6 років),

молодший шкільний вік (6-10 років),

молодший підлітковий (10-12 років),

старший підлітковий (12-14 років),

рання юність (15-17 років),

юність (18-23 року),

молодість (23-30 років),

рання зрілість (30-40 років),

пізня зрілість (40- 55 років),

похилий вік (55-65 років),

старість (65-75 років),

довгожителство (понад 75 років).

3. Фактори та агенти соціалізації.

Соціалізація відбувається під впливом взаємодії підлітків, юнаків з величезною кількістю різноманітних умов, що більш або менш активно впливають на їх розвиток. Ці діючі на людину умови прийнято називати факторами. Фактично не всі вони навіть виявлені, а з відомих далеко не всі вивчені.

Про ті фактори, які досліджувалися, знання вельми нерівнозначні. Більш-менш вивчені умови або фактори соціалізації умовно можна об'єднати в чотири групи.

Перша - **мегафактори** (мега - дуже великий, загальний) - космос, планета, світ, які так чи інакше через інші групи факторів впливають на соціалізацію всіх жителів Землі.

Друга - **макрофактори** (макро - великий) - країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію всіх, хто живуть в певних країнах (цей вплив опосередковано двома іншими групами факторів).

Третя - **мезофактори** (мезо - середній, проміжний), умови соціалізації великих груп людей, що виділяються: за місцевістю і типом поселення, в яких вони живуть (регіон, село, місто, селище); за належністю до аудиторії тих чи інших мереж масової комунікації (телебачення, інтернет та ін.); за приналежністю до тих чи інших субкультур.

Мезофактори впливають на соціалізацію як прямо, так і опосередковано через четверту групу - **мікрофактори**. До них відносяться фактори безпосередньо впливають на конкретних людей, які з ними взаємодіють - сім'я і домашнє вогнище, сусідство, групи однолітків, виховні організації, різні громадські, державні, релігійні та приватні організації, мікросоціум.

Найважливішу роль в тому, якою виростає людина, як пройде її становлення відіграють люди, в безпосередній взаємодії з якими протікає її життя. Їх прийнято називати **агентами** соціалізації. На різних вікових етапах

склад агентів специфічний. Так, по відношенню до дітей та підлітків такими агентами виступають батьки, брати й сестри, родичі, однолітки, сусіди, вчителі. В юності або в молодості у число агентів входять також чоловік або дружина, колеги по роботі та ін. За своїм значенням у соціалізації агенти розрізняються залежно від того, наскільки вони значимі для людини, як будується взаємодія з ними, в якому напрямку і якими засобами вони чинять свій вплив.

4. Засоби соціалізації

Соціалізація людини здійснюється широким набором засобів, специфічних для того чи іншого суспільства, соціального прошарку, віку індивіда тощо. До них можна віднести:

- способи вигодовування немовляти й догляду за ним;
- сформовані побутові й гігієнічні вміння;
- оточення людини продукти матеріальної культури;
- елементи духовної культури (від колискових пісень і казок до скульптур);
- стиль і зміст спілкування, а також методи заохочення і покарання в сім'ї, в групах однолітків, у виховних та інших соціалізуючих організаціях;
- послідовне залучення людини до численних видів і типів відносин в основних сферах його життєдіяльності - спілкуванні, грі, пізнанні, предметно-практичній та духовно-практичній діяльності, спорті, а також - у сімейній, професійній, громадській й релігійній сферах.

Кожне суспільство, кожна держава, кожна соціальна група (велика і мала) виробляють у своїй історії набір позитивних і негативних формальних і неформальних санкцій - способів навіювання і переконання, приписів і заборон, примусових заходів і тиску аж до застосування фізичного насильства, способів вираження визнання, відмінності, нагороджень. За допомогою цих способів і заходів поведінка людини й цілих груп людей

приводиться у відповідність з прийнятими в даній культурі зразками, нормами, цінностями.

5. Механізми соціалізації

Соціалізація людини у взаємодії з різними факторами й агентами відбувається за допомогою низки, умовно кажучи, «Механізмів»

Існують різні підходи до визначення «механізмів» соціалізації. До психологічних і соціально-психологічних механізмів можна віднести наступні:

Імпринтинг - фіксування людиною на підсвідомому рівні особливостей діючих на нього життєво важливих об'єктів. Імпринтинг відбувається переважно в дитячому віці. Однак і на більш пізніх вікових етапах можливо фіксування образів, відчуттів тощо.

Наслідування - наслідування якомусь прикладу, зразку. В такому випадку - один зі шляхів довільного і найчастіше мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду.

Екзистенційний тиск - оволодіння мовою і несвідоме засвоєння норм соціальної поведінки в процесі взаємодії зі значущими особами.

Ідентифікація (ототожнення) - процес неусвідомлюваного ототожнення людиною себе з іншою людиною, групою, зразком.

Рефлексія - внутрішній діалог, в якому людина аналізує, оцінює, приймає або відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, суспільству однолітків, значущим особам і т.д. Рефлексія може являти собою внутрішній діалог кількох видів: між різними **Я** людини, з реальними або вигаданими особами та ін. За допомогою рефлексії людина може формуватися і змінюватися в результаті усвідомлення і переживання нею тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності й себе самого.

До соціально-педагогічних механізмів соціалізації можна віднести наступні:

Традиційний механізм соціалізації (стихійної) являє собою засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, які характерні для його родини й найближчого оточення (сусідського, приятельського та ін.). Це засвоєння проходить, як правило, на неусвідомленому рівні за допомогою імпринтінгу, некритичного сприйняття панівних стереотипів. Ефективність традиційного механізму дуже рельєфно проявляється тоді, коли людина знає, <як треба>, <що треба>, але це його знання суперечить традиціям найближчого оточення. Ефективність традиційного механізму проявляється в тому, що ті чи інші елементи соціального досвіду, засвоєні, наприклад, в дитинстві, але надалі незатребувані або блоковані в силу змінених умов життя (наприклад, переїзд з села у велике місто), можуть <спливати> в поведінці людини при черговій зміні життєвих умов або на подальших вікових етапах.

Інституційний механізм соціалізації, як зрозуміло вже з самої назви, функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями, як спеціально створеними для її соціалізації, так і реалізуючих соціалізуючі функції паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, суспільні, клубні та інші структури, а також засоби масової комунікації). У процесі взаємодії людини з різноманітними інститутами та організаціями відбувається накопичення відповідних знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки, а також досвіду імітації соціально-схвалюваної поведінки й конфліктного чи безконфліктного уникнення виконання соціальних норм.

Треба мати на увазі, що засоби масової комунікації як соціальний інститут (преса, радіо, кіно, телебачення, Інтернет) впливають на соціалізацію людини не тільки за допомогою трансляції певної інформації, а й через подання певних зразків поведінки героїв книг, кінофільмів, телепередач. Ефективність цього впливу визначається тим, що, як тонко зазначив ще в XVIII ст. реформатор західноєвропейського балету французький балетмейстер Жан Жорж Новер, «оскільки пристрасті, які відчують герої, відрізняються більшою силою і визначеністю, ніж

пристрасті людей звичайних, їх легше і наслідувати». Люди відповідно до вікових і індивідуальних особливостей схильні ідентифікувати себе з тими чи іншими героями, сприймаючи при цьому властиві їм зразки поведінки, стиль життя тощо.

Стилізований механізм соціалізації діє в рамках певної субкультури. Під субкультурою у загальному вигляді розуміється комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, типових для людей певного віку або певного професійного чи культурного прошарку, який в цілому створює певний стиль життя і мислення тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи., але субкультура впливає на соціалізацію людини тією мірою, на скільки і якою мірою її носії референтні (значущі) для нього.

Міжособистісний механізм соціалізації функціонує в процесі взаємодії людини з суб'єктивно значущими для нього особами. В його основі лежить психологічний механізм міжособистісного переносу завдяки емпатії, ідентифікації тощо. Важливими особами можуть бути батьки (в будь-якому віці), шанований дорослий, друг-одноліток своєї або протилежної статі та ін. Природно, що значущі особи можуть бути членами тих чи інших організацій і груп, з якими людина взаємодіє, а якщо це однолітки, то вони можуть бути й носіями вікової субкультури. Але нерідкі випадки, коли спілкування з важливими особами в групах і організаціях може чинити на особистість вплив, не ідентичний тому, який чинить на нього сама група або організація. Тому доцільно виділяти міжособистісний механізм соціалізації як специфічний.

Соціалізація людини, а особливо дітей, підлітків, юнаків відбувається за допомогою всіх названих вище механізмів. Однак у різних статево-вікових і соціально-культурних групах, у конкретних людей співвідношення ролі механізмів соціалізації різний, і часом ця відмінність дуже істотна. Так, в умовах села, малого міста, селища, а також в малоосвічених сім'ях у великих містах суттєву роль може відігравати традиційний механізм. В умовах

великого міста особливо явно діють інституціональний і стилізований механізми.

Для людей яскраво інтровертного типу (тобто звернених всередину себе, підвищено тривожних, самокритичних) найважливішим може стати рефлексивний механізм. Ті чи інші механізми грають різну роль у тих чи інших аспектах соціалізації. Так, якщо мова йде про сферу дозвілля, про прямування моді, то керуючим часто є стилізований механізм, а стиль життя нерідко формується за допомогою традиційного механізму.

Запитання для самоконтролю

1. Які ідеали сучасного українського суспільства Ви можете визначити?
2. Охарактеризуйте особистісні якості індивіда що формуються у сучасному світі.
3. У чому сутність та зміст поняття соціалізація
4. На прикладі одного з етапів соціалізації продемонструйте які фактори, агенти та механізми впливають на розвиток особистості.
5. У чому полягають основні відмінності виховання від стихійної соціалізації.

Рекомендована література:

1. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-методич. посібн. / М. Лукашевич. – Київ : ІЗМН, 1998. – С. 3–31, 73–108.
2. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 184–210.
3. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія / В. В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.] /Л. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1. — С. 114–138, 160–172.

5. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема / О. Пахомова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2003. – № 3. – С. 4–9.
6. Пенішкевич О. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу : [навч. посібн.] / О. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці : Рута, 2007. –С. 44–53.

Лекція 2: Людина в процесі соціалізації

1. Людина у процесі соціалізації.
2. Людина – жертва несприятливих умов соціалізації.
3. Людина як жертва соціалізації.

Ключові поняття та терміни: соціалізація, соціалізованість, конформіст, дисидент, девіація, суб'єкт, об'єкт.

1. Людина у процесі соціалізації.

Людина стає повноцінним членом суспільства, коли виступає не тільки об'єктом, але і, що важливіше, суб'єктом соціалізації, стороною що засвоює соціальні норми й культурні цінності, проявляючи активність, здійснюючи саморозвиток і само реалізуючись у суспільстві.

В основу розгляду людини як суб'єкта соціалізації лягли концепції американських вчених Ч.Х. Кулі, У.И. Томаса і Ф. Знанецкого, Дж. Г. Міда. Чарльз Кулі, автор теорії «дзеркального Я» і теорії малих груп, вважав, що індивідуальне **Я** набуває соціальних якостей в комунікаціях, в міжособистісному спілкуванні всередині первинної групи (сім'ї, групи однолітків, сусідської групи), тобто в процесі взаємодії індивідуальних і групових суб'єктів.

Вільям Томас і Флоріан висунули припущення про те, що соціальні явища і процеси необхідно розглядати як результат свідомої діяльності

людей, що, вивчаючи ті чи інші соціальні ситуації, необхідно враховувати не тільки соціальні обставини, але і точку зору індивідів, включених в ці ситуації, тобто розглядати їх як суб'єктів соціального життя.

Джордж Герберт Мід, розробляючи напрямок, який одержав назву символічного інтеракціонізму, центральним поняття соціальної психології вважав «між індивідуальну взаємодію». Сукупність процесів взаємодії, по Миду, констатує (умовно - формує) суспільство і соціального індивіда. З одного боку, багатство і своєрідність наявних у того чи іншого індивідуального Я реакцій і способів дій залежать від різноманітності й широти систем взаємодії, в яких Я бере участь. А з іншого - соціальний індивід є джерелом руху і розвитку суспільства.

Суб'єктом соціалізації людина стає об'єктивно, бо протягом усього життя на кожному віковому етапі перед ним постають завдання, для вирішення яких вона більш-менш усвідомлено, а частіше несвідомо, ставить перед собою відповідні цілі, тобто проявляє свою суб'єктність (позицію) і суб'єктивність (індивідуальна своєрідність).

Певною мірою умовно були виділені три групи завдань, які вирішує людина на кожному віковому етапі або етапі соціалізації: природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні.

Природно-культурні завдання - досягнення певного рівня фізичного і сексуального розвитку.

На кожному віковому етапі людині необхідно:

- досягти певного ступеня пізнання тілесного канону, властивого тій культурі, в якій вона живе;
- засвоїти елементи етикету, символіки, кінесичної мови (жести, пози, міміка, пантоміма), пов'язану з тілом і статеворольовою поведінкою;
- розвинути й (або) реалізувати фізичні та сексуальні задатки;
- вести здоровий спосіб життя, адекватний статі та віку (гігієна, режим, харчування, засоби збереження здоров'я й оздоровлення організму, фізичного саморозвитку, керування своїм психофізичним станом);

- перебудувати самоставлення до життя, стиль життя відповідно до статевих та індивідуальних можливостей.

Все це має деякі об'єктивні й нормативні розбіжності в тих чи інших регіонально-культурних умовах (різні темпи статевого дозрівання, еталони мужності й жіночності різних етносів, регіонів, вікових та соціальних груп.

Соціально-культурні завдання - пізнавальні, морально-етичні, ціннісно-сміслові - специфічні для кожного вікового етапу в конкретному соціумі в певний період його історії. Ці завдання об'єктивно визначаються суспільством у цілому, а також етнорегіональними особливостями й найближчим оточенням людини.

Специфічні соціально-культурні завдання постають перед людиною на кожному віковому етапі в процесі участі в житті суспільства. Від людини відповідно до його вікових можливостей чекають залучення до певного рівня суспільної культури, володіння певною сумою знань, умінь, навичок, певного рівня сформованості цінностей. На кожному віковому етапі перед людиною постають завдання, пов'язані з його участю в сімейному житті, у виробничо-економічній діяльності тощо.

Завдання соціально-культурного ряду мають як би два шари. З одного боку, це завдання, які пред'являються людині в вербалізованій формі інститутами суспільства і держави. З іншого - завдання, які сприймаються особою з соціальної практики, звичаїв, психологічних стереотипів безпосереднього оточення. Причому ці два шари не збігаються між собою й більшою чи меншою мірою суперечать один одному. Окрім того, і той і інший шар може не усвідомлюватися людиною або усвідомлюватися частково, а нерідко тою чи іншою мірою спотворює реальність сприйняття.

Соціально-психологічні завдання - це становлення самосвідомості особистості, її самовизначення в актуальному житті й на перспективу, самореалізація і самоствердження, які на кожному віковому етапі мають специфічний зміст і способи їх вирішення.

Самосвідомість особистості можна розглядати як досягнення нею в кожному віці певної міри самопізнання, наявність відносно цілісної *Я-концепції* й певного рівня самоповаги й міри самоприйняття. Так, наприклад, перед підлітком стоїть завдання пізнання тих компонентів свого **Я**, які пов'язані з усвідомленням своєї схожості з іншими людьми й відмінності від них, а перед юнаком - тих, від яких залежать світогляд, визначення свого місця у світі й т.п.

Самовизначення особистості передбачає знаходження нею певної позиції в різних сферах актуальної життєдіяльності вироблення планів на різні відрізки майбутнього життя. Так, у молодшому шкільному віці дитині необхідно знайти індивідуально прийнятну і соціально схвальну позицію в новій соціальній ситуації - ситуації вступу до школи. Він повинен визначити відносини з однолітками й дорослими, перебудувати у зв'язку з цим вже наявні у нього системи стосунків. В підлітковому віці особливого значення набуває пошук позиції серед однолітків своєї статі, що доповнюється в ранній юності визначенням своєї позиції у відносинах з однолітками протилежної статі.

Самореалізація передбачає реалізацію людиною активності в значущих для нього сферах життєдіяльності й (або) взаємостосунків. При цьому необхідно, щоб успішність цієї реалізації визнавалася і схвалювалася значущими для людини особами. Самореалізація може мати різноманітні форми. Вони можуть бути соціально цінними, соціально корисними, соціально прийнятними, а також асоціальними й антисоціальними.

Самоствердження - досягнення людиною суб'єктивного задоволення результатом і (або) процесом самореалізації. Залежно від того, наскільки повно й адекватно усвідомлені задачі, і від ряду інших обставин, цілі людини можуть бути більш-менш адекватні віковим завданням.

Розв'язання задач всіх трьох названих груп є об'єктивною необхідністю для розвитку людини. Якщо яка-небудь група задач або істотні завдання якої-небудь групи залишаються невирішеними на тому чи іншому віковому етапі,

то це робить соціалізацію людини неповною. Можливий і такий випадок, коли та чи інша задача, невирішена в певному віці, зовні не позначається на соціалізації людини, але через певний період часу (інколи досить значний) вона «спливає», що призводить до нібито невмотивованих дій і рішень, до дефектів соціалізації.

2. Людина як жертва процесу соціалізації.

Людина не тільки об'єкт і суб'єкт соціалізації. Вона може стати її жертвою. Це пов'язано з тим, що процес і результат соціалізації містять в собі внутрішню суперечність.

Успішна соціалізація передбачає, з одного боку, ефективну адаптацію людини в суспільстві, а з іншого - здатність певною мірою протистояти суспільству, а точніше - частині тих життєвих колізій, які заважають розвитку, самореалізації, самоствердженню людини.

Таким чином, можна констатувати, що в процесі соціалізації закладений внутрішній, до кінця не розв'язний конфлікт між ступенем адаптації людини в суспільстві й ступенем обособлення його в суспільстві. Іншими словами, ефективна соціалізація передбачає певний баланс між адаптацією в суспільстві й відокремленням в ньому.

Людина, повністю адаптована в суспільстві й не здатна якоюсь мірою протистояти йому, тобто **конформіст**, може визначатися як жертва соціалізації. Водночас людина, не адаптована у суспільстві, також стає жертвою соціалізації - **дисидентом**, правопорушником або ще якимось відхиляється від прийнятого в цьому суспільстві способу життя.

Будь-яке модернізоване суспільство тією чи іншою мірою продукує обидва типи жертв соціалізації. Але треба мати на увазі таку обставину. Демократичне суспільство продукує жертв соціалізації в основному всупереч своїм цільовим установкам. Тоді як тоталітарне суспільство, навіть декларує необхідність розвитку неповторної особистості, на ділі цілеспрямовано продукує конформістів і, як побічний неминучий наслідок, осіб, що

відхиляються від насаджуваних в ньому норм. Навіть необхідні для функціонування тоталітарного суспільства люди-творці стають нерідко жертвами соціалізації, бо прийнятні для нього лише як «специ», а не як особистості.

Величина, гострота і проявленість описаного конфлікту пов'язані як з типом суспільства, в якому розвивається і живе людина, так і зі стилем виховання, характерним для суспільства в цілому, для тих чи інших соціокультурних верств, конкретних сімей і виховних організацій, а також з індивідуальними особливостями самої людини.

3. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації.

Соціалізація конкретних людей в будь-якому суспільстві протікає в різних умовах, для яких характерна наявність тих чи інших небезпек, що впливають на розвиток людини. Тому об'єктивно з'являються цілі групи людей, що стають або можуть стати жертвами несприятливих умов соціалізації.

На кожному віковому етапі соціалізації можна виділити найбільш типові небезпеки, зіткнення з якими для людини ймовірніше.

В періоді внутрішньоутробного розвитку плода: нездоров'я батьків, їх пияцтво і (або) безладний спосіб життя, погане харчування матері; негативне емоційно-психологічний стан батьків, медичні помилки, несприятлива екологія.

В дошкільному віці (0-6 років): хвороби й фізичні травми; емоційна тупість і (або) аморальність батьків, ігнорування батьками дитини та її занедбаність; бідність сім'ї; антигуманність працівників дитячих закладів; відкидання однолітками; антисоціальні сусіди й (або) їх діти.

У молодшому шкільному віці (6-10 років): аморальність і (або) пияцтво батьків, вітчим або мачуха, злидні сім'ї; гіпо- або гіперопіка; погано розвинена мова; неготовності навчання; негативне ставлення вчителя і (або) однолітків; негативний вплив однолітків і (або) старших хлопців (паління,

алкоголізм, злодійства); фізичні травми й дефекти; втрата батьків; зґвалтування.

У підлітковому віці (11-14 років): пияцтво, алкоголізм, аморальність батьків; злидні сім'ї; гіпо- або гіперопіка; комп'ютерні ігри з елементами жорстокості або сексуальними сценами відвертого характеру; помилки педагогів і батьків; паління, токсикоманія; зґвалтування, розтління; самотність; фізичні травми й дефекти; цькування з боку однолітків; залучення до антисоціальних і злочинних угруповань групи; розлучення батьків.

У ранній юності (15-17 років): антисоціальна сім'я, злидні сім'ї; пияцтво, наркоманія, проституція; рання вагітність; залучення в злочинні й тоталітарні групи; зґвалтування; фізичні травми й дефекти; нав'язливе марення дисморфобії (приписування собі вигаданого фізичного дефекту або недоліку); нерозуміння оточуючими, самотність; цькування з боку однолітків; невдачі в стосунках з особами іншої статі; суїцидальні устремління; розбіжності, суперечності між ідеалами, установками, стереотипами й реальним життям; втрата життєвої перспективи.

В юнацькому віці (18-23 роки): пияцтво, наркоманія, проституція; злидні, безробіття; зґвалтування, сексуальні невдачі, стреси; залучення в протиправну діяльність, у тоталітарні групи; самотність; розрив між рівнем бажань і соціальним статусом; служба в армії; неможливість продовжити освіту.

Чи відбудеться зіткнення з якою-небудь з цих небезпек конкретної людини, багато в чому залежить не тільки від об'єктивних обставин, але і від його індивідуальних особливостей. Звичайно, є небезпеки, жертвою яких може стати будь-яка людина незалежно від його індивідуальних особливостей, але і в цьому випадку наслідки зіткнення з ними можуть бути пов'язані з індивідуальними особливостями людини.

Самозміна людини в процесі соціалізації. Людина не залишається пасивним в процесі соціалізації (і стихійної, і відносно спрямовується, і

відносно соціально контрольованої - виховання). Вона виявляє певну активність не тільки в якості суб'єкта соціалізації, але і будучи її об'єктом і навіть жертвою.

В будь-якій з цих ролей вона може відчутти або усвідомити необхідність чи бажання змінити що-небудь в собі для того, щоб:

більшою мірою відповідати очікуванням і вимогам соціуму, як позитивним, так і негативним;

протистояти тою чи іншою мірою вимогам соціуму;

уникнути або подолати ті чи інші небезпеки, не стати жертвою тих чи інших несприятливих умов і обставин соціалізації;

в більшій чи меншій мірі наблизити свій образ «рального Я» (яким людина бачить себе в даний період часу) до образу «бажаного Я» (яким він хотів би себе бачити).

Тобто в процесі соціалізації людина так чи інакше самозмінюється.

Самозміна - це процес і результат більш-менш усвідомлених, цілеспрямованих і успішних зусиль людини, направлених на те, щоб стати іншим.

Зусилля можуть бути спрямовані на зміну: своїх зовнішності й фізичних якостей; особистісних властивостей; інтелектуальної, волювої, експресивної, духовної, соціальної сфер (знань, умінь, цінностей, установок та ін.); поведінкових сценаріїв; образу і (або) стилю життя; ставлення до себе (самооцінок), відносини з собою (самоповаги, самоприйняття), ставлення до світу (світосприймання, світобачення - картини світу), відносини з миром (аспектів і способів самореалізації й самоствердження).

Самозміна може мати просоціальний, асоціальний і антисоціальний вектори. Самозміна може мати характер: самовдосконалення, розвитку, перетворення наявних задатків, рис, знань і т.д.; самобудові, плекання, формування бажаних людині властивостей; саморуйнування фізичних, духовних, особистісних, соціальних властивостей (алкоголізм, наркоманія; фізична, духовна, соціальна деградація).

Теми для поглибленого вивчення

1. Людина - творець свого життя: можливості та межі.
2. Тема людини-жертви в художній літературі.
3. Людина в мінливому світі.
4. Покажіть, які вікові завдання стоять перед людиною в дитинстві, отрочстві, юності.

Рекомендована література:

- 1 Курляк І. Соціальна педагогіка / І. Курляк. – Львів : Норма, 2003. – 112 с. 51
2. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-методич. посібн. / М. Лукашевич. – Київ : ІЗМН, 1998. –С. 12–24.
3. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 185–206.
4. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.] / Л. Орбан-Лембрик. – Київ : Либідь, 2004. – Кн. 1. –С. 160–170.
5. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема / О. Пахомова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2003. – № 3. – С. 4–9.
6. Пенішкевич О. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу : [навч. посібн.] / О. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 44–53.

Змістовий модуль 2. Фактори соціалізації

Лекція 3: Мегафактори соціалізації

1. Космос.
2. Планета. Світ.

Ключові поняття та терміни: космос, планета, світ, атмосфера, екологія.

1. Космос.

Космос і проблема його впливу на життя людей на планеті Земля привертала увагу вже стародавніх мислителів. І хоча донині велика частина представників природничих наук неоднозначно ставиться до ідеї про залежність людського життя від космічних впливів, впродовж історії постійно виникали різні вчення і теорії, автори й послідовники яких вбачали в космосі джерело потужного впливу на життя суспільства й окремої людини.

Так, у першій третині ХХ в. видатні російські вчені психіатр В.М. Бехтерев, геофізик П.П. Лазарев, біофізик А.Л. Чижевський відзначали залежність відносин у соціальному середовищі від кількості світлової енергії й припускали, що «дослідження явищ громадських у зв'язку з явищами геофізичними й космічними повинно ... дати можливість наукового обґрунтування вивчення законів людського суспільства» (Лазарев).

Видається цілком ймовірним, що накопичення нових знань дозволить змістовно охарактеризувати космос як мегафактор соціалізації. Можливо, що у віддаленій перспективі виявляться залежності характеру і життєвого шляху людини від якихось космічних впливів, що може стати однією з природних основ індивідуального підходу у вихованні людини.

2. Планета. Світ.

Планета - поняття астрономічне, що визначає небесне тіло, за формою близьке до шару, яка отримує світло і тепло від Сонця й обертається навколо нього по еліптичній орбіті. На одній з великих планет - Землі - в процесі історичного розвитку утворилися різні форми соціального життя населяють її людей.

Світ - поняття в цьому випадку соціолого-політологічне, що визначає сукупне людське співтовариство, що існує на нашій планеті.

Планета і світ органічно взаємопов'язані й взаємозалежні. Світ виник і розвивався в природно-кліматичних умовах, що відрізняють планету Земля від інших планет. В процесі свого розвитку світ робив вплив на стан планети. Цей вплив став найбільш очевидним у ХХ сторіччі, породивши так звані глобальні планетарно-світові процеси й проблеми: екологічні (забруднення навколишнього середовища та ін.), економічні (збільшення розриву в рівні розвитку країн і континентів), демографічні (неконтрольоване зростання населення в одних країнах і зменшення його чисельності в інших), військово-політичні (зростання числа і небезпеки регіональних конфліктів, поширення ядерної зброї, політична нестабільність).

Всі ці та інші проблеми й процеси прямо й опосередковано впливають на соціалізацію підростаючих поколінь.

Так, усвідомлення людством в 50-их рр. ХХ в. як глобальної проблеми атомної загрози життю на Землі - приклад прямого впливу глобальних проблем на соціалізацію. Це усвідомлення зіграло велику роль в тому, що значна частина підлітків і юнаків у розвинених країнах стала орієнтуватися не на життєві перспективи, а виключно на одномоментні потреби, бажання, прагнення, на цінність життя «тут і тепер» (сама по собі така орієнтація природна; турбувати вона повинна в тому випадку, якщо стає єдиною). Аналогічне вплив зробили й екологічні проблеми на покоління 80-90-х гг.

Опосередкований вплив глобальних процесів і проблем на соціалізацію підростаючих поколінь проявляється в різних аспектах. Господарська

діяльність, яка веде до забруднення навколишнього середовища, відбивається на умовах життя (і, отже, соціалізації) всього населення земної кулі (природно, в одних його частинах більше, в інших - менше). Глобальні економічні та політичні процеси визначають умови життя людей в тій чи іншій країні, впливаючи на розподіл валового національного продукту тієї чи іншої країни між сферами оборони, виробництва, соціальних інвестицій, споживання та накопичення.

Розвиток засобів масової комунікації призвело до того, що планета і світ можуть прямо впливати на процес соціалізації, бо ЗМК дозволяють людині «не сходячи з місця» бачити, як живуть люди в будь-якій точці земної кулі. Тим самим «розсунулися» кордону дійсності. Природно, що наслідком цього є зміни в сприйнятті життя. Плани, мрії дітей, підлітків, юнаків у модернізованих суспільствах стали формуватися, орієнтуючись не тільки на норми, цінності, характерні для їх безпосереднього оточення, а й на ті зразки, які манять до себе, навіть залишаючись недоступними.

Питання для самоконтролю

1. Космос як мегафактор соціалізації - це утопія або непізнана реальність?
2. Як позначаються глобальні процеси й проблеми на соціалізації підростаючих поколінь?
3. Яке сучасне трактування принципу природовідповідності виховання?
4. Глобальні конфлікти та перспективи їх загострення і дозволи.

Рекомендована література:

1. Коваль Л., Зверева І., Хлебик С. Соціальна педагогіка / Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик. – Київ : ІЗМН, 1997. – С. 132–142.
2. Курляк І. Соціальна педагогіка / І. Курляк. – Львів, 2003. – 112 с.

3. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрис /Н.Лавриченко. – Київ : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
4. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-методич. посібн. / М. Лукашевич. – Київ : ІЗМН, 1998. –С. 3–31, 73–108.
5. Москаленко В. Екологічна соціалізація особистості / В. Москаленко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 8. – С. 1–10.
6. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – Київ :Центр навчальної літератури, 2005. – С. 184–210.
7. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.] /Л. Орбан-Лембрик. – Київ :Либідь, 2004. – Кн. 1. –С. 114–138, 160–170.

Лекція 4. Макрофактори соціалізації особистості

1. Країна в аспекті макрофактора соціалізації особистості.
2. Етнічно-культурні особливості соціалізації.
3. Суспільство в контексті макрофакторів.
4. Держава як чинник соціалізації.

Ключові поняття та терміни: країна, етнос, нація, менталітет, етнокультурні, суспільство, держава, геопозиція, клімат, рельєф.

1. Країна в аспекті макрофактора соціалізації особистості.

Країна, держава, суспільство у процесі соціалізації мають певний вплив і особливості.

Країна – це територія, яку вирізняють за географічним розташуванням, природними умовами, певними кордонами, яка володіє державною незалежністю, хоч може і знаходитися під владою інших країн. Природо-кліматичні умови країни мають опосередкований і безпосередній вплив на

мешканців, їх життєдіяльність. Наприклад, значно теплий клімат паралізує енергію, холодний – спрямовує енергію на підтримку існування. Клімат впливає на народжуваність, густоту населення (Куба й Ісландія мають однакову площу, але клімат і географічне положення різні; у Кубі частота населення у 20 раз більша, ніж в Ісландії, хоча рівень життя вищий в Ісландії).

Від географічного розташування країни залежить відсутність або наявність виходу до морів і океанів, що позитивно впливає на зв'язок з іншими частинами світу. Розташування і кордони з державами впливають на економіку, культуру, політику. Усі ці фактори визначають відповідний побут країни.

Природно-географічні умови – це тільки певна «окантовка» процесу соціалізації в країні. Вони не відіграють самостійної ролі, але разом з іншими чинниками формують певні особливості соціалізації. У загальному, країна – суттєвий макрофактор соціалізації, яка впливає на особистість через культуру, що формувалась упродовж століть під впливом природно-географічних умов.

Проблема вивчення соціалізації дітей, підлітків, молоді в різних етнокультурних умовах не є новою. Цікавим з цієї точки зору є дослідження з етнопедagogіки, яка сприяє вихованню дітей на традиціях, звичаях, дитячих іграх, забавах. Водночас етнопедagogіка не аналізує диференціації певної норми або звичаю залежно від соціально-професійної належності сім'ї, стандартів дитини, що не сприяє розумінню особливостей соціалізації молоді. Тому вивчення особливостей, які притаманні певному етносу, ефективно тільки на межі різних наук. Так, етнографи порівнюють спосіб життя, форми сім'ї, особливості виховання серед різних націй. Історики і мистецтвознавці аналізують форми культури, вироби народної творчості, соціологи – типові для даного етносу види діяльності, цінності, орієнтації.

2. Етнічно-культурні особливості соціалізації.

Насамперед щоб охарактеризувати вплив етнокультур на соціалізацію, визначимо, що таке етнос. Етнос, нація – історично сформована в певній країні стійка сукупність людей, якій притаманні загальний менталітет, національна самосвідомість, стабільні особливості культури, а також усвідомлення власної неповторності, єдності й відмінності стосовно інших подібних утворень. Етнічна чи національна належність людини визначається, з одного боку, мовою, яку вона вважає рідною. З іншого – вона усвідомлюється самою людиною з тієї причини, що її сім'я належить до певної нації.

Етнос – явище історико-соціальне. Наприклад, українець – той, хто ідентифікує себе з українською історією і культурою, тобто з країною, у якій усі форми соціального життя орієнтовані саме на цю культуру і на загальні для даної нації історію та систему цінностей.

Кожному етносу притаманні специфічні риси, які сформовані впродовж століть під впливом природо-кліматичних, історичних, економічних, соціальних, релігійних та інших обставин. Проте слід враховувати, що під національними особливостями розглядають систему властивостей не окремої людини, а багаточисленної національної групи. Відмінності полягають у тому, як реально здійснюється соціалізація в певному етносі, пов'язана з особливостями, які притаманні двом групам:

- 1) вітальні – життєві та біолого-фізичні.
- 2) ментальні – фундаментальні духовні якості.

Перша група характеризує способи фізичного розвитку людей різного віку, вигодовування дітей та інше. Так, зв'язок фізичного розвитку з їжею добре простежується на прикладі Японії. Існування в раціоні японців великої частини продукції моря сприяє збільшенню тривалості життя. Різке ж зменшення необхідності у фізичній діяльності через механізації праці у фізичному розвитку перейняв на себе спорт. Відповідно, у тих країнах, де

спорт є невід'ємною частиною життя, спостерігається кращий фізичний розвиток людей.

Відсутність усіх умов в Україні спричиняє дитячу смертність і захворюваність. Так, до середини 90-х років тільки 8,5% школярів 1–11 класів мають правильну будову тіла, у - 35% – хронічні захворювання.

Вплив національно-культурних умов на соціалізацію людей найбільш суттєво визначається менталітетом етносу.

Менталітет – глибинна духовна основа, притаманна етносу як великій групі людей, що сформувалася у певних природо-кліматичних і історичних культурних умовах. Він визначає властиві для його представників способи бачити і сприймати оточуючий світ на різних рівнях.

Проявляється у притаманних представникам нації способах дії в оточуючому світі. Перш за все, людина сприймає, засвоює і відтворює менталітет етносу за допомогою мови. Мова народу відображає його історію, життєдіяльність, сприйняття світ світогляду, культуру, впливає на спосіб мислення людини, її цінності.

Ще однією умовою підсвідомого засвоєння менталітету етносу є наявність концепцій особистості і її виховання. Теорії особистості наявні в кожній нації. Ідеться про сукупність певних уявлень, які дають відповідь та запитання: яка природа і можливості твої, хто ти є, і ким повинен бути? Як наслідком концепції особистості – наявні в ментальності нації концепції виховання. Саме вони визначають те, що дорослі прагнуть сформувати в дітей, підлітків, молоді, як вони це роблять. Маємо на увазі ціннісну орієнтацію дорослих у сфері соціальної поведінки стосовно майбутнього покоління. Таким чином, під впливом рідної мови і при реалізації виховних концепцій у людини формується національна самосвідомість, основа якої закладається ще в дитинстві на підсвідомому рівні.

Ще у дитинстві починається, у юності продовжується усвідомлення себе як частини нації. Це відбувається шляхом національної

ідентифікації(усвідомлення своєї належності до певної етнічної групи) і формування уявлення про характерні риси своєї національної спільності.

Формування етнічних установок пов'язане зі стилем соціалізації, що характерне для певної нації, відповідних регіонів, у котрих живуть конкретні сім'ї. Означені установки також залежать від рівня освіченості людини. Усвідомлення подібності впливає більш розвинутої здатності до узагальнення і концептуалізації, ніж усвідомлення відмінностей між націями. Міжетнічні установки є досить стійкими, вони перетворюються у стереотипи та все ж таки можуть змінюватися у процесі історичного розвитку. Наприклад, на початку XIX ст. німців уважали не практичними, схильними до філософії, музики, але малоздатними до техніки і підприємництва. Промислова революція у Німеччині та її об'єднання звели цей стереотип до анахронізму.

Менталітет нації, засвоєний людиною шляхом національності ідентифікації через рідну мову, під впливом концепцій особистості і виховання, соціальної практики, близького оточення, проявляється в усіх аспектах соціалізації. Означене прослідковується у наступному:

1) вплив менталітету нації на сімейну соціалізацію (наприклад, у Грузії батьківська сім'я, більша ніж в Україні чи Прибалтиці) є взірцем для молоді, особливо стосовно виховання дітей. Існують відмінності у шлюбних установках. Для 80% грузинів згода батьків на створення сім'ї є обов'язковою, а розлучення за наявності дітей неможливий. У країнах Азії національні традиції заохочують до створення багатодітних сімей, а жінок, що не народжують дітей, осуджують;

2) у процесі статевої соціалізації вплив менталітету етносу відбувається через характерний еталон «мужності», «жіночості», що проявляється у певних рисах характеру, особливостях поведінки, емоційних реакціях, установках. Ці еталони відносні, їх зміст не збігається у культурах різних народів (наприклад, арабів і євреїв). Вплив менталітету нації помітний і в

взаємостосунках. Так, пунктуальність у Німеччині і Голландії позначилась на Іспанії і ще менше для Латинської Америки;

3) етнічні норми визначають стиль спілкування молодших зі старшими, специфіку сприйняття ними один одного. Так, у європейських культурах підлітки досить емансиповані від дорослих, можуть у різних видах проявляти своє ставлення до них, навіть через грубість і неповагу, а в Азії і на Кавказі це недопустимо. Там сильними є традиції поваги до старших.

Отже, менталітет нації визначає: ставлення її представників до праці і специфічних традицій, що пов'язано з трудовою діяльністю; уявлення про побут і домашній затишок, ідеали прекрасного і потворного; основи сімейного щастя і стосунки між членами сім'ї; норми статево-рольової поведінки, розуміння доброти, такту, стриманості.

Загалом менталітет характеризує оригінальність культурного чи інтелектуального етносу. Як писав французький етнолог Клод Леви-Строс: «Оригінальність кожної з культур полягає перш за все в її власному способу розв'язання проблем, перспективному розташуванні цінностей, які є загальні для усіх людей».

3. Суспільство в контексті макрофакторів.

Суспільство – термін політико-соціологічний. Він характеризує сукупність сформованих у країні соціальних взаємин між людьми, структуру яких становить сім'я, суспільне середовище, вікові групи, а також і держава.

Суспільство – це цілісний організм із власною економічною, статево-віковою і соціальною структурами, ідеологією і культурою, якому притаманні визначені способи соціальної регуляції життєдіяльності людей.

У кожному суспільстві сформовані специфічні умови соціалізації людини на кожному віковому етапі. Вони залежать від особливостей статевої, вікової і соціальної структур суспільства, від рівня його економічного й культурного розвитку, соціально-психологічного клімату.

Спеціально характеризувати суспільство як чинник соціалізації важливо тому, що в Україні до недавнього часу фактично й ідеологічно, а на рівні побутової свідомості – і дотепер суспільство ототожнюється із державою. Адже монополізована державна економіка поволі перетворюється у багатоструктурну з приватною ознакою, що може стати базою громадського суспільства. Настав важливий період усвідомлення його переваги над державою, переваги особистості над державою. Досить нелегко навіть на рівні ідеології, не говорячи вже навіть про соціальну практику, пріоритетними визнаються загальнолюдські цінності. Усі означені кардинальні перетворення суспільства не загострили старі і перетворили нові проблеми соціалізації.

Статева структура суспільства як фактор соціалізації має значення не кількісними, а якісними показниками. Кількісно статеву структуру характеризується співвідношенням чоловіків і жінок. В усьому світі воно приблизно таке чоловіків на 1% менше ніж жінок. Але в окремих країнах співвідношення різне. Так, в Австралії значний дефіцит жінок, в Україні – чоловіків.

Якісно статеву структуру суспільства характеризується показником рівня освіти жінок і чоловіків. Сюди ж відносять співвідношення працюючих жінок і чоловіків, кваліфікованої праці, низький або високий рівень соціально-економічного статусу. У повсякденному житті, як показують соціологічні дослідження, українські чоловіки і жінки практично з однаковою інтенсивністю дивляться телевізор, слухають радіо, ходять за продуктами в магазин, працюють у садах і городах, читають газети і книжки. Водночас жінки багато часу витрачають на приготування їжі, прання, прибирання, присвячують його вихованню дітей. З урахуванням інших показників можна зробити такий висновок, що в українському суспільстві відбувається розмежування чоловічих і жіночих ролей. Жінки орієнтовні на дім, сім'ю, дітей, чоловіка – на заробіток, друзів.

Якісні характеристики статевої структури суспільства впливають на соціалізацію людини, перш за все, визначають формування стереотипів статево-рольової поведінки, уявлення про статусний стан тої чи іншої статі. Особливості статевої структури і їх сприйняття людиною позначаються на різних аспектах її самовизначення, виборі сфер і способів самореалізації та самоствердження.

Вікова стратифікація характерна для будь-якого віку і культури. У всіх культурах поняття «молодший», «старший», «дитина», «юнак», «стара людина» засвідчують не тільки вік людини, а і її місце у статусній й структурі суспільства. Вікова стратифікація має певні історичні особливості з погляду статусу того чи іншого віку. Діти, підлітки, молодь, дорослі, старші формують суспільство ровесників, які мають автономне значення в процесах їх соціалізації. Зупинимося на проблемі стосунків між поколіннями в суспільстві.

Залежно від темпів суспільного розвитку виділяють три типи таких зв'язків:

у суспільстві постфігуративного типу люди, які є старшими за віком і є взірцем поведінки – для молоді, а традиції пращурів зберігаються і передаються від покоління до покоління;

□ у суспільстві кофігуративного типу взірцем для людей є поведінка їх сучасників;

□ у суспільствах профігуративного типу не тільки молоді вчаться від старших, але і старші вчаться від молодих. Цей тип характерний для сучасних розвинених країн.

Необхідно зауважити, що в одному суспільстві наявні різні стосунки між поколіннями, а значення кожного типу в процесі соціалізації людини різне залежно від рівня і характеру розвитку суспільства. Так, у час нестабільного розвитку суспільства стосунки між поколіннями ускладнені тим, що старші переживають кризу соціальної ідентичності, а молодші, соціалізуються у шкідливих умовах, стають більш пристосовані до них. В

Україні саме економічна активність молоді, її цілеспрямованість та ефективність реалізації будуть визначати рівень економічного розвитку суспільства.

У суспільстві створюються умови для соціалізації людини залежно від її соціальної структури. Соціальна структура суспільства – більш-менш стійке співвідношення соціальних прошарків і груп, яким характерні специфічні інтереси й мотивації економічної та соціальної поведінки.

У зв'язку з цим цікавість викликають процеси, які відбуваються в Україні, особливо стрімкий соціальний і майновий поділ, диференціація, у результаті чого можна виділити ряд прошарків. Відмінність між ними полягає у статусі та зацікавленнях. Соціальна диференціація, яка відбувається у нашому суспільстві, має вагоме значення для соціалізації людини, оскільки прошарки й окремі соціально-професійні групи виробляють специфічний стиль життя. Ідеться про визначений певний тип життєдіяльності людини, який фіксує відтворювальні риси, манери, звички, смаки, нахили, традиції, звичаї. Про стиль життя свідчать зовнішні форми буття: організація робочого і вільного часу, заняття поза трудовою сферою, влаштування побуту, манери поведінки.

Стиль життя кожного соціального прошарку специфічно впливає на соціалізацію дітей, підлітків, молоді, дорослих і старших, що належать до нього. Водночас цінності і стиль життя тих чи інших (у тому числі і кримінальних) прошарків стають для людей, які не належать до них, певним еталонам.

Так, для соціальної диференціації сучасного українського суспільства важливими є дві тенденції: з одного боку, формування середнього класу, якому характерні цінності праці як сфери самореалізації, ставлення до власності як цінності. Але небагато численність цього класу не дає можливості визначати моральний клімат суспільства, хоча саме цей клас стабілізує суспільне життя. З іншого боку, для соціальної структури українського суспільства, характерна наявність у більшості прошарків такого

типу особистості як люмпен. Система цінностей у якого полягає у відчуженні від праці і від власності, причини перетворення комплексу неповноцінності у джерело самоповаги.

Характерно, що чим більше диференційоване суспільство, тим більше диференційовані умови соціалізації на різних вікових етапах для різних соціальних і професійних груп населення.

Рівень економічного розвитку суспільства також впливає на соціалізацію людини, оскільки визначає її рівень життя.

Рівень життя – поняття, яке характеризує рівень задоволення матеріальними і культурними потребами людей, що визначаються кількістю і якістю спожитих людиною благ і послуг, починаючи з їжі й аж до «високих потреб», пов'язаних із задоволенням духовних, етичних й інших запитів. Тому чим більш економічно розвинуте суспільство, тим більше можливостей для розвитку людини у процесі соціалізації. Відповідно до рівня економічного розвитку суспільства створюються й умови соціалізації людини в різному віці, визначаючи можливості і стимули реалізації себе в трудовій діяльності, матеріальну основу сімейного благополуччя. Економіка визначає рівень життя старших людей залежно від розміру соціальних виплат та створення умов для додаткової освіти. Також визначає атмосферу у якій відбувається соціалізація. Так, економічний розвиток Америки сприяє формуванню переконань у суспільстві таким чином, що люди живуть краще, ніж учора, а завтра життя стане краще. Для України, яка переживає період суспільно політичної нестабільності, соціальної і економічної нестабільності характерно погіршення економічних показників, що призводить до нестабільності, яка викликає песимістичні настрої. Така соціально-психологічна атмосфера впливає на соціалізацію усіх груп населення і породжує апатію, невпевненість і відповідну соціальну поведінку – «агресію, вандалізм, алкоголізм та інше». Складність соціалізації обумовлюється політико-ідеологічними і соціально-політичними процесами, які

відбуваються в сучасному українському суспільстві, де на зміну ідеології тоталітаризму прийшов нестійкий плюралізм.

Тому зростання ролі значення суб'єктивності людини у процесі соціалізації пов'язане з тим, що зміна соціальної структури веде до зміни внутрішнього світу людини, її психології, ціннісних орієнтацій. У стабільному суспільстві детермінація соціальної поведінки йде від потреб і соціального статусу – до зацікавлень і цінностей, у нестабільному – відбувається переверт фактів детермінації: від цінностей – до зацікавлень і потреб. Тому великого значення набувають самосвідомість особистості, самовизначення, знаходження власного «Я» у «перекрученому» світі.

4. Держава як чинник соціалізації.

Держава – політично-юридичне поняття, яке характеризує сукупність взаємозв'язаних інституцій і організацій (урядовий апарат, адміністративні і фінансові органи тощо). Це ланка політичної системи суспільства, яка володіє владними функціями. Чинником соціалізації вона виступає у трьох аспектах. З одного боку, для неї характерні політика, ідеологія, економічна і соціальна практика, які створюють відповідні умови життя громадян, їх розвитку і самореалізації. Діти і дорослі більшою чи меншою мірою успішно функціонують у цих умовах, засвоюють норми й цінності, які сповідує держава і які реалізуються у соціальній практиці.

З іншого боку, держава здійснює відносно спрямовану соціалізацію своїх громадян, які належать до відповідних статево-вікових, соціально-професійних, національно-культурних груп. Соціалізація відбувається при вирішенні групами завдань, що є необхідним для здійснення ними своїх функцій.

Так, у сфері соціально-економічної політики держава визначає мінімальну і максимальну вікову межу трудової діяльності громадян. Вона приймає закони, які передбачають використання трудових ресурсів у промисловості, обмежуючи й заохочуючи участь у різній професійній діяльності людей залежно від статі, стану здоров'я, рівня освіти.

У сфері національно-культурної політики держава створює правові, організаційні, матеріальні умови для участі на рівних умовах усього населення в усіх сферах життя або запроваджує певні обмеження чи пільги для окремих груп. Наприклад, ряд професій є доступними для тих, хто досконало володіє державною мовою.

З третього боку, держава здійснює більш-менш ефективну цілеспрямовану соціалізацію своїх громадян, створюючи для цього інститути, що виконують функції виховання певних вікових і соціальних груп населення, а також умови, які спонукають займатися соціалізацією організації, що не стосується безпосередніх функцій. Найбільш послідовно держава впливає на соціалізацію підростаючих поколінь через створення спеціальної системи вихованих організацій.

Із середини ХІХ ст. виховання стає одною із головних функцій держави. Вона прагне, щоб виховання якнайповніше формувало людину, котра відповідає соціальному замовленню та визначається суспільним і державним ладом. До середини ХХ ст. у найрозвинутіших країнах неабияка увага зі сторони держави приділялася цілеспрямованій соціалізації не тільки підростаючих поколінь, а і молоді, дорослих і старших людей. Головним напрямом діяльності державних інституцій є професійна підготовка і перепідготовка молоді та дорослих, культурна і соціальна адаптація іммігрантів, соціальна допомога малозабезпеченим, людям похилого віку, дезадаптованим, дезорганізованим сім'ям і групам населення.

З погляду соціальної педагогіки, характеристика макрофакторів соціалізації має певний зміст, який можна подати через функції даної галузі науки. Зокрема, теоретико-пізнавальна передбачає опис макрофакторів соціалізації для того, щоб охарактеризувати процес соціалізації повністю. Це по-перше. По-друге, опис макрофакторів створює передумови для виявлення залежності соціалізації людини від усієї сукупності умов, у яких вона перебуває. Для здійснення прикладної функції соціалізація суттєва, оскільки дозволяє враховувати той об'єктивний вплив, який здійснюється на людину.

Організація соціального виховання створює передумови для визначення позитивних і негативних потенцій, пошуків шляхів їх зміни.

Отже, відносно спрямована соціалізація, яку здійснює держава, створює певні умови конкретним людям для вибору життєвого шляху, їх розвитку і самореалізації.

Запитання для самоконтролю

1. Як впливає країна на процес соціалізації особистості?
2. У чому полягає соціальна роль етносу процесі соціалізації особистості?
3. Що означають поняття «нація» та «менталітет»? Їх роль у соціалізації.
4. Який вплив мови на процес соціалізації особистості?
5. У чому соціальна роль суспільства у процесі соціалізації особистості?
6. Які типи зв'язків між поколіннями в суспільстві?
7. Яку роль відіграє держава у процесі соціалізації?

Рекомендована література:

1. Ентоні Д. Національна ідентичність /Д. Ентоні. –К. : Основи, 1995. – 223 с.
2. Коваль Л., Зверева І., Хлебик С. Соціальна педагогіка / Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик. –К. : ІЗМН, 1997. – С. 132–142.
3. Курляк І. Соціальна педагогіка / І. Курляк. – Львів, 2003. – 112 с.
4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы /Н.Лавриченко. – К. :ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
5. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-методич. посібн. /М. Лукашевич. – Київ :ІЗМН, 1998. –С. 3–31, 73–108.

7. Москаленко В. Екологічна соціалізація особистості / В. Москаленко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 8. – С. 1–10.

8. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 184–210.

Лекція 5. Мезофактори соціалізації

1. Вплив видів поселень на процес соціалізації особистості.
2. Значення засобів масової комунікації у соціалізуючому процесі.
3. Роль субкультури як мезофактора соціалізації.

Ключові поняття та терміни: село, селище, місто, міграція, мегаполіс, засоби масової інформації, засоби масової комунікації, мережа Internet, соціальна мережа, субкультура, сленг.

1. Вплив видів поселень на процес соціалізації особистості.

Не зважаючи на те, що багато десятиліть триває міграція сільських мешканців до міст, приблизно 26% населення нашої країни проживає у селі, що набагато більше, ніж у розвинених країнах. Тому сільську місцевість у сучасній Україні розглядають як мезофактор соціалізації великої частини населення.

Для сільських поселень характерні порівняно невелика кількість мешканців і стабільність складу; невелика різноманітність видів праці; незадовільно розвинуте соціальне обслуговування, майже повністю відсутні заклади культури і відпочинку. Тут зберігаються традиційні риси сільського способу життя. Ритм життя розмірений, природовідповідний. Час не завжди розглядається як соціальна цінність.

Особливості сільської праці мають такі ознаки:

□ підпорядкування праці ритму і циклам природи, нерівномірне трудове завантаження впродовж року;

- важчі, чим у місті, умови праці;
- малі можливості для професійної мобільності мешканців;
- взаємозв'язок праці та побуту.

Села є ефективним фактором соціалізації, оскільки в них добре розвинутий соціальний контроль життєдіяльності людини зі сторони його оточення. Це пояснюється тим, що в житті села збереглися елементи традиційної сусідської громади, перш за все, тісні родинні та сусідські зв'язки. Життя селян більш публічне, ніж у місті, а «приватність», автономність спровокують осуд і агресію оточуючих. Для села характерні відкритість, відносна близькість у стосунках, відсутність великої соціальності і культурної відмінності; рамки спілкування селян досить тісні та всесторонні. Вільний час вони проводять у клубі або іншому місці.

Сільська сім'я відіграє у житті та соціалізації своїх членів більше значення, ніж міська, бо в ній поєднуються і праця, і відпочинок, і найбільш вагомі соціальні зв'язки людини. Так, за даними соціологічних досліджень, сільські підлітки себе значно більше ідентифікують з батьками, ніж міські.

Крім того, у сільської молоді значно слабше розвинута рефлексія. Зокрема, інтенсивність особистих контактів окреслюється фактом спільного проживання в одному селі. Адже у школах, куди ходять діти з декількох сіл, контакти в класах набагато слабші, ніж міжвікові контакти учнів з одного села. Взагалі сільська школа має більше значення для учнів, ніж школа в місті. Це пояснюється тим, що вона, хоча і не завжди є єдиним центром культури, однак служить єдиним виховним закладом.

Водночас велике значення для соціалізації сільських мешканців має вплив міста на село, що постійно підсилюється, через засоби масової інформації, які демонструють стилі міського життя, а також із-за міграційних процесів, через родичів, що живуть у місті. Ще одним чинником впливу є сільська молодь, яка вчиться у місті.

Саме ці важелі спричиняють переакцентування цінностей життя між реальним, доступним для реалізації в умовах села і тими, що властиві місту.

Вони можуть служити або еталоном, мрією, або стимулом для переселення в місто.

Цікаві зміни в соціалізації сільських дітей і молоді можна спостерігати через розвиток фермерства й запровадження індивідуальної власності на землю. Це може спричинити різке розмежування на сільських хазяїв і тих, хто хоче поїхати із села. Місто в людській свідомості до певної міри ототожнюється як відхилення від норми, тобто село – джерело добра. Такий стереотип посилюється у процесі урбанізації, хоча сьогодні в Україні місто сприймається як символ прогресу, а проживання у ньому є ознакою соціального успіху.

Місто – такий вид поселення, для якого характерні скупчення великої кількості людей на обмеженій території; високий рівень різноманітності людської діяльності; висока просторова, професійна і соціальна мобільність населення. Значення міста як мезофактора соціалізації визначається багатьма обставинами, але, перш за все, величиною. Тому рівень соціалізації суттєво відрізняється у малих, середніх і великих містах. Так, у малих містах соціально-психологічні умови соціалізації майже в усьому подібні до умов у селі. У малих містах, як і селах, сьогодні ще досить ефективно спрацьовують соціальний контроль життя і спілкування людей (стабільність, стійкість, незмінність). Для них характерна відкритість, не багато численність реальних і можливих контактів, соціально-культурна обмеженість кола спілкування. Тут здебільшого найнижчий рівень життя, відчувається загострення соціальної й економічної кризи.

Відмінність між селом і маленьким містом у тому, що мешканці зайняті різними видами праці, наявні навчальні та культурні заклади. Проте, міський спосіб життя їм не характерний.

Спосіб життя середніх і великих міст має такі ознаки: перевага анонімних, цільових, короткотривалих, часткових і поверхневих контактів у міжособистому спілкуванні; високий рівень вибіркості в емоційних прив'язаннях; зменшення економічної ролі сім'ї і зростання суб'єктивного її

значення для людей; багатотиповість культурних стереотипів; нестійкість соціального статусу; зростання соціальної мобільності; послаблення впливу традицій у регулюванні поведінки людини; слабкий соціальний контроль через різноманітні соціальні зв'язки й анонімність. Вплив на соціалізацію людини таких міст, як Київ, Харків, індустріальний Донбас, Одеса, відбувається по-різному. Має також значення те, чи місто нове, чи древнє. Особливістю міста як фактора соціалізації є можливість його мешканців вибирати професії у всіх сферах життєдіяльності, що сприяє реалізації суб'єктивних бажань. У великому і середньому містах дитина послідовно й одночасно стає членом багатьох соціальних груп, може брати участь у декількох «соціальних прошарках» (батьки школяра – службовці, товаришів у класі – робітники). Знання про ці світи, ознайомлення з ними розширюють загальнокультурний і соціальний світогляд, хоча не завжди позитивно.

Варто зауважити, що місто сприяє не тільки просоціальній соціалізації, а й антисоціальній. Це спричинене тим, що в містах концентруються кримінальні фактори, структури і групи, також особистості з усіма видами дивідендної поведінки. Наявні велика кількість сімей із кримінальними задатками; наркомани та токсикомани; неформальні групи й об'єднання; злочинні угруповання, які впливають на молодь. Ці обставини позначаються на соціалізації усіх вікових груп. Зокрема, на молодь впливають спокуса, залякування, можливість девіантно самостверджуватися; старших – обставини, що вимагають власного ставлення до них. Вплив міста на розвиток людини має не тільки явний характер, але й глибинні недосліджені наслідки.

Вплив міста на розвиток людини специфічний на психологічному рівні. Так, різноманітні розлади виникають під впливом сукупності виробничого, транспортного, житлово-побутового шуму.

Дослідження засвідчують, що історичні частини міста залучають індивіда до людей, згладжують суперечність між ними і допомагають долати індивідуальний розподіл. Навпаки, нові райони сприймаються як щось

звичайне, монотонне, що сприяє анонімності й відчуженості. Зовнішній ефект соціалізації особистості під впливом міст спостерігається в мобільності, потребі в новій інформації, готовності до змін. Посилення мобільності людей проявляється в тому, що в місті вони отримують чимало вражень, інформації через архітектуру, транспорт, рекламу. Водночас мобільність сприяє більшій схильності до ризику, використання нових форм і методів діяльності. Людина стає більш обережною у спілкуванні з незнайомцями, більш пунктуальною, краще усвідомлює значення часу, однак вона менше залежить від традицій, сім'ї, зв'язків із сусідами.

Отже, значення міста в соціалізації дітей, підлітків, юнаків, дорослих обумовлюється наданням кожному потенційно широких можливостей для спілкування, системи цінностей, стилю життя, тобто здатності до самореалізації і самоствердження. Наскільки максимально особа використовує такі можливості, залежить від соціально-культурних, статево-вікових й індивідуальних особливостей кожної людини.

Селище – пункт поблизу міської смуги з кількістю населення до 3 тисяч осіб, які пов'язані із сільським господарством (робітничий, курортний типи). Йдеться про абсолютно або відносно територіально обмежену спільність людей, емансипованих від традиційного способу сільського життя, але не вкорінених у міські традиції (наприклад, Чорнобиль).

Люди в поселеннях засвоюють традиції, урбаністичні норми. З одного боку там, як і в селі, немає анонімності життєдіяльності. Життя відкрите для оточуючих, воно залежить від норм середовища, тому протиставити себе практично неможливо. З іншого боку, солідарність мешканців відносна і завершується там, де з'являється питання індивідуального добробуту.

Аморальність і антисоціальність поведінки є типовими. Селище надає більше можливостей для соціальної мобільності. Його соціалізація сприяє формуванню середнього типу людини між сільським і міським жителем.

2. Значення засобів масової комунікації у соціалізуючому процесі.

Засоби масової комунікації – технічні засоби, за допомогою яких здійснюється розповсюдження інформації на кількісно великі аудиторії.

Відомі такі засоби комунікації – мова, музика, мистецтво. У XV ст. – це друкована книжка, XVII ст. – газети і журнали, XIX ст. – фотографії, радіо та телефон, XX ст. – телебачення, відео, комп'ютерні системи тощо.

Розглядаючи ЗМІ як фактор соціалізації, враховують, що об'єктами дії інформації є не окремий індивід, а свідомість і поведінка великих груп людей, які складають аудиторію відповідної радіостанції, глядачів певних телеканалів. Тому сприймання ЗМІ як фактора залежить від кількості аудиторії. Так, СНН, що подає інформацію на весь світ, є мегафактором, а газета «Галичина» – мікрофактором. Загалом ЗМІ розглядаються як мезофактор соціалізації. Вони мають специфічні аудиторії, адже слухають і читають як певні статево-вікові, так і соціально-культурні групи населення.

ЗМІ поширюються на всі регіони. Так, телепередачі дивляться кожного дня 87% сімей, понад 30% хочуть мати два телевізори, щоб переглядати улюблені програми.

Засоби масової інформації мають неабияке інформаційне і просвітницьке значення, дають можливість стежити за різними типами поведінки людини, способами життя в країнах, регіонах, соціальних прошарках. Вони служать системою неформальної освіти просвіти індивіда, особливо в старшому віці. Люди загалом користуються різними джерелами, що призводить до невідповідності їхніх ціннісних орієнтирів і стилю життя. ЗМІ відіграють велику роль у розвитку особи. Однак ця думка не є однозначною, адже з появою телебачення, відео, комп'ютерів зацікавлення до читання значно знизилось. Із соціально-педагогічних досліджень випливає, що вплив ЗМІ є позитивним. На думку науковців Франції, перегляд телепрограм значно впливає на світогляд малоосвічених прошарків населення. ЗМІ створюють умови для розвитку людини, зокрема, збагачують словниковий запас, дозволяють володіти різноманітною інформацією.

Разом із тим, формуючи смаки слухача і глядача, вони не вирішують проблем інтелектуального розвитку людини. Засоби масової інформації суттєво впливають на засвоєння особами різного віку соціальних норм і на формування ціннісних орієнтацій, що не завжди є позитивним. Так, кіно, відео, телебачення демонструють різні норми і стандарти. Люди не завжди свідомо оцінюють свої можливості. Як результат, у них вимикають потреби, які мало, або зовсім не відповідають можливостям. Це веде як до позитиву (зростає життєва активність), так і негативу (активність набуває антисоціального характеру).

ЗМІ виконують рекреативну функцію, адже впливають на дозвілля як однієї людини, так і цілих груп. З цим тісно пов'язана релаксаційна функція, особливо в підлітків і юнаків, у яких відчуваються труднощі у спілкуванні з оточуючими. Вони значно збільшують споживання інформаційної продукції. Підлітки і юнаки з захопленням переглядають фільми жахів, бойовики, порнофільми, що негативно позначається на їхньому формуванні.

Космічне телебачення, відео, комп'ютери стають загальномасовими, практично неконтрольованим джерелом впливу на людину. Вони доступні вихователям меншою мірою, чим вихованцям, що спричиняє розбіжності в поглядах на світ.

3. Роль субкультури як мезофактора соціалізації.

Субкультура – сукупність специфічних і соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків), які впливають на стиль життя та мислення визначених номінальних і реальних груп людей, дозволяють їм усвідомити і ствердити себе як «ми», що відрізняється від «вони» (решти представників соціуму).

Соціальною базою для субкультури є вікові та соціальні прошарки (страти) населення, професійні групи, релігійні секти, сексуальні меншини, неформальні течії (хіпі, фанати), злочинні угруповання і організації, любителі певних занять (мисливці, рибалки, філателісти).

Ознаки субкультури:

- специфічний набір ціннісних орієнтирів, норм поведінки, взаємодії і взаємин;
- захоплення і смаки щодо вільного проведення часу;
- сленг;
- фольклор.

Кожна з цих ознак є відносно стійкою структурою, хоча зміст змінюється відповідно до мінливої соціально-культурної дійсності.

Ціннісні орієнтації притаманні носіям певної субкультури, вони впливають на ставлення до світу та інших представників даної субкультури, на самосвідомість і самовизначення.

Норми поведінки, взаємодії і взаємин, характерних для субкультур, відрізняються за змістом і сферою їх впливу. Норми в про соціальних субкультурах (учителів, моряків, інженерів) змістовно не суперечать суспільним правилам, а доповнюють їх і трансформують. В антисоціальних субкультурах вони прямо протиставлені суспільним нормам.

У кожній субкультурі існує більш-менш статусна структура. Статус визначає положення людини в системі міжособистісних взаємин тієї або іншої групи, яка обумовлює її досягнення у життєдіяльності, репутацію, авторитет, вплив. Ступінь суворості статутної структури в групах пов'язується з характером субкультури. У закритих субкультурах статусна структура набуває крайньої суворості, що визначає не лише положення людини, а й життя, долю.

Джерелом інформації, в межах однієї субкультури, є канали міжособистої комунікації, газети, журнали, телебачення, з яких вона надходить, відбирається, трансформується і сприймається залежно від характерних для субкультури ціннісних орієнтирів.

Захоплення, смаки, проведення дозвілля у кожній субкультурі в основному сприймаються усіма її представниками. Вони визначаються їх віковими і соціально-культурними особливостями, умовами життя і модою.

Мода – форма соціальної регуляції, яка відображає періодичну зміну взірців масової поведінки. Вона надає більш об'єктивного зовнішнього оформлення постійно мінливому змісту життя. Виразниками моди є одяг, оформлення зовнішності, танці, манери поведінки, мова, побутові вироби.

Ідеться про одну зі стрижневих систем, за допомогою яких відбуваються міжособиста і міжгрупова комунікація, а також залучення особистості до соціального і культурного досвіду. Так, мода в одязі трансформується в тих чи інших вікових, чи соціальних групах. І чим нижчий її культурний рівень і соціальний статус, тим більше наслідування моді набуває гротескного характеру.

У молодіжній субкультурі дотримуватися моди – одна з головних ознак. Одягаючись відповідно до моди, підлітки вирішують декілька завдань:

- відрізняються від дорослих, які не так скрупульозно наслідують моду;
- проявляють свою приналежність до ровесників, їхньої субкультури, прагнучи створити свою «схожість з ними»;
- виділяються серед ровесників, адже мода дає вибір як для індивіда, так і для групи.

Ще однією рисою, що відрізняє підлітків і юнаків, є захоплення музикою, тобто існує мода на музику. Статистика показує, що кожний день слухають музику приблизно 70% підлітків. Вона допомагає молоді пережити, сформувати свої емоції, відчуття яких неможливо передати словами.

Тип музики і вибір конкретних груп має свої соціально вікові особливості. Серед прихильників «важкого металу» переважають 14 – 17 річні школярі, молоді робітники. «Бітломани» значно старші. Захоплення одним чи іншим музичним стилем диктує дотримання певних ритуалів, підтримку відповідного іміджу одяжі, поведінку, погляди на життя.

Наприклад, у «металіста» не тільки специфічний вигляд і сленг, а й суб'єктивний світ – конкретний, приземлений, без сумнівів. Для міжособистих контактів характерні відкритість, простота, використання

кличок. Ще однією суттєвою ознакою є сленг. Сленг – своєрідний діалект, що відрізняє носіїв певної субкультури. Він об'єднує елементи словникового спілкування, не замінюючи їх, а розміщуючи поряд. Сленг постійно поповнюється, не є постійним, наприклад: «балдіти», «лащитись», «капуста», «зелень». Він найбільше дає можливість відчутти людину належною до вікової, соціальної, професійної групи.

У кожній субкультурі зароджується і побутує свій фольклор – комплекс мовних, музичних, ігрових видів творчості. Це різноманітні історії, специфічні за змістом, віршовані твори, анекдоти, дражнилки, страшилки.

Субкультура виконує певні функції стосовно суспільства і людини, вона є способом диференціації розвитку національних культур, їхнього переходу до тих чи інших об'єднань. Просоціальні й асоціальні субкультури сприяють стабілізації суспільства і особистості, а антисоціальні та деяка асоціальні – їх дезорганізації.

Даний чинник є одним із рівнів автономії особистості.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність у соціалізації в селі, селищі, місті?
2. Яка соціальна роль засобів масової інформації у процесі соціалізації?
3. Які функції засобів масової інформації у процесі соціалізації?
4. Яка соціальна роль субкультури у процесі соціалізації?
5. Які ознаки субкультури?
6. Як впливають засоби масової комунікації на процес соціалізації?

Рекомендована література:

1. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : [монографія /за заг. ред. Н. Гаврик]. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – С. 97– 156.

2. Карпенко О. Професійне становлення соціального працівника : навч.-метод. посіб. / О. Карпенко. – Київ : ДЦССМ, 2004. – С. 21–64.

3. Красновський В. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії / В. Красновський // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 6. – С. 28–32.

4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы /Н. Лавриченко. – Київ : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

Лекція 6. Мікрофактори процесу соціалізації

1. Сім'я – первинна ланка соціалізації.
2. Сусідство і мікросоціум у процесі соціалізації.
3. Групи однолітків як компоненти мікрофактора соціалізації.

Ключові поняття та терміни: сім'я, родина, батьківство, сусіди, мікросоціум.

1. Сім'я – первинна ланка соціалізації.

Сім'я – фактор соціалізації, який зберігся з давніх часів як суспільна структура, хоча їй притаманні певні зміни

Сім'я – це суспільна структура, заснована на кровних зв'язках малих груп, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою. .

Сучасна сім'я відрізняється від тої, яка була на початку ХХ століття. Вона стала:

- нуклеарною (з дітей і батьків), на відміну від різноманіття міжособних відносин старшими, незаміжніми сестрами, тітками, дядьками;
- зникає відмінність між чоловічою і жіночою працею;
- зростає статус жінки в позадомашній сфері, керуючи якою вона бере на себе обов'язки з домашнього господарства у сім'ї;
- інтеграції сім'ї у різних прошарках, урахуваючи всі труднощі перехідного періоду;

□ діти в ранньому віці набувають високого статусу в сім'ї.

Сім'я – важливий чинник соціалізації, тому що вона є безпосереднім середовищем життя і розвитку людини від народження до смерті. Якість соціалізації визначається відповідними параметрами конкретної сім'ї.

1. Соціально-культурний параметр залежить від освіченості членів сім'ї і їхньої участі в суспільному житті.

2. Соціально-економічний критерій визначається майновими характеристиками і зайнятістю членів сім'ї на роботі, у навчанні.

3. Техніко-гігієнічний показник залежить від умов проживання, гігієнічних особливостей життя.

Соціалізація людини в сім'ї здійснюється завдяки діям традиційного механізму, тобто неусвідомленого, некритичного сприйняття норм і цінностей, що переважають, і самореалізації у ній у тих межах, аспектах і формах, які обумовлені культурним рівнем, соціальним становленням і психологічною атмосферою.

Стиль сімейної соціалізації тісно пов'язаний із національними традиціями, культурою суспільства, соціальною приналежністю і рівнем освіченості членів сім'ї. Ці обставини впливають на формування різних стилів (авторитарного, демократичного), але не залежно від стилю в сім'ї, вони завжди відіграють ключове значення для соціалізації.

Всеосяжний вплив сім'ї на її молодих членів і характер пов'язані з психологічними механізмами соціалізації дитини в родині. По-перше, із закріпленням, заохочуючи певну поведінку дитини, караючи її за порушення правил, батьки вкорінюють у свідомість певну систему норм, знань про те, які з них схвалюють, а які ні. Інший механізм ідентифікації: дитина наслідує батьків, орієнтується на їхній приклад. Знаючи внутрішній світ дитини, відкликаючись на її проблеми чи, навпаки, ігноруючи те й інше, батьки формують її самосвідомість, особистість загалом.

Узагальнюючи дослідження сучасних сімей, можна зазначити, що є такі серед них, де у яких батьки прагнуть не стільки «формувати»

особистість дитини, дисциплінувати її, а допомогти в індивідуальному розвитку, відтворюючи емоційну єдність, розуміння, співчуття.

Інші ж сім'ї ставлять за мету підготовку сина чи дочки до життя через тренування їхньої волі, навчання потрібним і корисним умінням. Деколи це доповнюється бажанням повністю контролювати не тільки поведінку, а й внутрішній світ, думки і бажання дитини, що призводить до конфліктів. Відомі й батьки, які розглядають дитину як віск або глину, з якої прагнуть формувати особистість відповідно до своїх уявлень. Якщо ж вона чинить спротив, її карають, деколи жорстоко б'ють, вибиваючи свавілля. Однак всі сім'ї займаються вихованням.

В Україні існує багато сімей, у яких діти бездоглядні, або ті, які чинять антисоціальні, кримінальні вчинки. За деякими даними, приблизно 25% батьків не в змозі правильно виховувати дітей, а 15% – формують правопорушників.

Сім'я – важливий фактор соціалізації і для дорослих, і для старших людей. Від неї залежить, як відбувається фізичний, емоційний і соціальний розвиток людини впродовж усього життя. Фізичний розвиток залежить від побуту сім'ї. На етапі емоційного розвитку відбиваються атмосфера і взаємини в сім'ї. Остання відіграє значну роль з тієї причини, що схвалення, підтримка, байдужість чи осуд відбуваються за соціальними вимогами людини, допомагають або заважають шукати вихід зі складних життєвих ситуацій, адаптуватися до мінливих обставин життя, встояти в соціальних умовах.

Цінності й атмосфера сім'ї демонструють, наскільки вона служить середовищем для саморозвитку і самореалізації її членів. Виділяють функції сім'ї в процесі соціалізації, значення яких є беззаперечне впродовж усього життя.

1. Фізичний і емоційний розвиток людини (для немовлят і в ранньому дитинстві сім'я є визначальною і не компенсується іншими інститутами соціалізації). У дитинстві, молодшому шкільному і підлітковому віці її вплив

є провідним, але не єдиним. Пізніше значення цієї функції звужується, а в у похилому віці знову стає доміантним.

2. Сім'я впливає на формування психологічної статі людини. Перші три роки життя дитини цей вплив визначний, бо саме в сім'ї відбувається статева ідентифікація, формуються особливі емоційні реакції і різні установки і смаки, пов'язані з мужністю і жіночістю. Вирішальне значення в цьому має батько, бо він диференційовано відноситься до дочки і сина. Заохочуючи жіночість, м'якість у дочки, та агресивність, активність у сина. Адже мама однаково відноситься як до сина, так і до дочки. Тому відсутність у сім'ї батька, або його формальна присутність призводить до проблематичної соціалізації.

3. Сім'я відіграє ключову роль у розумовому розвитку дитини. На цьому етапі соціалізації освітній рівень родини, зацікавлення її членів позначаються на інтелектуальному розвитку людини, бажанні до продовження освіти і самоосвіти.

4. Сім'я має неабияке значення в опановуванні людиною соціальними нормами, що визначає виконання нею сімейних ролей. Зокрема, вибір подружжя і характер спілкування в сім'ї зумовлюються атмосферою та взаєминами в батьківській сім'ї. Рідні, які не могли в дитинстві позитивно вирішувати свої конфлікти, не будуть здатні встановити міцний емоційний зв'язок зі своєю дитиною.

5. У сім'ї формуються фундаментальні цінності орієнтації людини у сферах соціальних і міжетнічних стосунків, а також тих, які визначають стиль життя, життєві шляхи, прагнення, способи їх досягнення.

6. Сім'ї притаманна функція соціально-психологічної підтримки людини, від цього залежить її самооцінка, рівень самоповаги, ефективність самореалізації. Опитування, проведене у 2004 році, показало, що приблизно 90% респондентів (представників різної статі і прошарків населення) вважають, що сім'я відіграє в їхньому житті головну роль.

Це пояснює австрійський педагог Герман Гмайнер, який створив новий тип виховання, наближеного до сімейного – у дитячих поселеннях. Він вважає, що для того, аби діти росли нормально, вони повинні відчувати захищеність. Можу у них бути скромна їда, одяг, дім, але важливо відчувати захищеність, це то почуття, без якого дитина стає важковихованою. Для дорослого сім'я є тим джерелом задоволення, любові й інтересу, що є необхідним для підтримки особистості серед багатьох тимчасових контактів із зовнішнім світом.

Ефективність реалізації означених вище функцій сім'ї в процесі соціалізації людини залежить від того, чи вдалося подружжю, а надалі разом з дітьми створити домашнє вогнище. Саме тут члени родини мають можливість і прагнуть задовольнити потреби в емоційній безпеці, якісних емоційних взаєминах, ідентифікації із сімейними цінностями. Тобто сімейне житло стає для людини «екологічною нішою», де вона може сховатися від життєвих «штормів», отримати підтримку, де її визнають і люблять. Немаловажне значення для створення домашнього вогнища має та умова, щоб кожному члену сім'ї відводилась персональна територія для проживання. Ідеться не стільки про окрему кімнату, а свій стіл, стілець за столом, крісло перед телевізором.

Бажано, щоб це все вже було в дитини в 9–10 років. Чи стане житло домашнім вогнищем – залежить від розподілу домашніх обов'язків, спільного виконання хатньої роботи, переваги домашньої їди, розмови за столом, перед телевізором, на кухні. Житло стає домашнім вогнищем і тоді, коли, з одного боку, життя сім'ї є «закритою системою», яку не обговорюють зі сторонніми, а з іншого – коли зустрічаються з друзями, родичами, відзначають різноманітні свята.

2. Сусідство і мікросоціум у процесі соціалізації.

Сім'я, домашнє вогнище умовно можна розглядати як первинну територію соціалізації людини. Суто географічною, наступною територією

соціалізації вважають близьке сусідське оточення і мікросоціум. Сусідство є близькою територіальною проживаючою групою людей, яку характеризують міжособисті зв'язки різного рівня, інколи загальні цілі і спільна діяльність.

У сільській місцевості сусідство і мікросоціум збігаються. У містах вони відрізняються територіально за кількістю осіб, котрі проживають. Тому сусідство як мікрофактор соціалізації розглядатимемо в умовах міст. Зазначимо, що сусідство відіграє неабияке значення в житті та соціалізації людини, залежно від віку. Для дітей – це і середовище життєдіяльності, і сильний фактор соціалізації. З віком сусідство для більшості втрачає соціалізуюче значення, залишаючись тільки місцем проживання.

Для дошкільників, молодших школярів і підлітків спілкування з сусідами-ровесниками є виходом за межі сім'ї, засвоєнням нових соціальних ролей, набуттям нового соціального досвіду, адаптацією до соціуму. Під час спілкування діти отримують уявлення про життєві цінності, стилі життя, відмінні від набутих раніше. Також вони засвоюють стилі і норми статевої поведінки. Для них сусідське спілкування має об'єктивний і суб'єктивний зміст, бо дає їм відчуття приналежності до суспільства ровесників, відчуття частинки соціуму. Відсутність ровесників-сусідів або складність у стосунках із ними негативно впливають на соціалізацію людини в майбутньому. Зокрема, такий чинник надто важливий для психосексуального розвитку індивіда, адже допомагає адаптуватися до змін у фізичному й емоційному станах, засвоїти переживання, пов'язані із сексуальною сферою. Обмаль спілкування в дитинстві в цьому аспекті негативно відбивається на старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці.

Сусідські взаємини дорослих у місті розвинуті слабше, вони більш персоналізовані, ніж у селі. Їх характер, зміст, інтенсивність залежать від віку мешканців, демографічного складу сімей, соціально-культурного стану сусідів. У великих містах якість міжособистих взаємозв'язків, залучення до сусідства є потребою для підтримання психологічного добробуту і здоров'я тільки певних категорій мешканців: малорухомих, літніх, представників

неповних і багатодітних родин, сімей із малими дітьми і мешканців із низьким освітнім рівнем. Для більшості людей із міст сусідські зв'язки не є значущими.

3. Групи однолітків як компоненти мікрофактора соціалізації.

Зміст сусідських стосунків взаємопов'язаний із мікросоціумом. Визначити його межі не так легко. У селах і малих містечках вони, як правило, збігаються із кордонами конкретного населеного пункту. У середніх і більших містах визначення кордону стає проблемним. Для дітей дошкільного віку мікросоціумом служить подвір'я, квартал, для молодших школярів, для старших вікових груп – мікрорайон. Звичайно ж, мікрорайон розглядається як соціум.

Вплив мікросередовища на соціалізацію людини залежить від культурно-рекреаційних можливостей – наявність навчально-виховних закладів, кінотеатрів, клубів, спортзалів, музеїв, театрів, бібліотек тощо.

Також важливим бачиться соціально-психологічний клімат у мікросоціумі. Він визначається співвідношенням мешканців з просоціальними, асоціальними й антисоціальними способами життя, існуванням кримінальних сімей і груп.

Для багатьох сучасних мікрорайонів телепрограми, доміно, карти, горілка є головними елементами, які сприяють неблагополучній соціалізації. Соціально-економічні процеси сучасності витворили повний тип мікросоціумів. Це квартали в містах або мікрорайони за містом, де проживають «нові українці». Їх мешканців об'єднує приблизно однаковий рівень достатку, віковий склад переважно однорідний, як і сфера зацікавлень. Тому видається важливим вивчення умов соціалізації у даних мікросередовищах.

Ефективність дії мікросоціуму на соціалізацію конкретної людини залежить від включеності в життя мікросоціуму. Так, у селі, містечку спостерігається досить високий її рівень. Відомо, що діти, підлітки й літні

особи більшу частину часу знаходяться в мікросоціумі. Мікросоціум є значущим для малоосвіченої людини.

Позитивний вплив мікросоціуму на соціалізацію людини залежить від:

- рівня стресу, шуму, забрудненості, перенаселення навколишнього середовища;
- естетичного рівня імпульсів, що сприяють задоволенню потреб людини і формують почуття задоволення;
- можливостей мікросоціуму розв'язувати вікові проблеми соціального, інтелектуального, культурного, фізичного розвитку мешканців;
- прийняття вирішення мешканцями стосовно розвитку свого середовища проживання, участі в цьому.

Групи ровесників – це об'єднання не лише однолітків; до них залучаються і люди, які відрізняються за віком у декілька років, але згруповані системою міжособистісних взаємин. Їм притаманні певні загальні цінності, відмінні від інших принципом відокремлення. У ранньому дитинстві значення соціалізації є максимальним, з віком воно знижується, але повністю не вичерпується. У старшому віці такий чинник знову посилюється. Групи розрізняють за такими параметрами: вік, стать, соціальний склад (школярі). Їх класифікують за юридичним статусом і місцем у соціальній групі ровесників: офіційні, неофіційні; за соціально-психологічним статусом: на групи приналежності (шкільний колектив, спорт-секція) і референтні групи, на яких людина орієнтується та, виходячи з думки яких співвідносить свою поведінку.

За ступенем стабільності групи розділяють на: постійні та тимчасові. За просторовою локалізацією розрізняють групи вуличні та квартальні в межах закладу (школа, клуб) і розсіяні (об'єднання людей, що далеко проживають один від одного).

За типом лідера групи розділяють на авторитарні і демократичні. За цінним напрямом вони можуть бути просоціальними (соціально позитивними), асоціальними (соціально нейтральними) і антисоціальними.

Формальні групи (класи, навчальні групи, технічні ВНЗ та ін.) мають різне значення для соціалізації підлітків і юнаків, залежності від змісту життєдіяльності, рівня взаємин.

Позитивною соціалізація вважається тоді, коли підліток є прийнятим у групі на рівних умовах, має друзів з групи і ці зв'язки не сприймаються нею як щось негативне. Водночас ідеться про те, коли у групі всі налаштовані доброзичливо, багато часу проводять разом, і він насичений корисними справами. Негативною соціалізація вважається тоді, коли час витрачається на безглузді вчинки, розповіді анекдотів.

У формальних групах помітне розшарування різних сфер, часом за зацікавленнями. Деякі групи формуються і «за стилем одягу»: хто стильно вдягнений, він зарозуміло ставиться до тих, кого називають «сірими», «лохами». Між ними немає контактів. Можлива позитивна взаємодія для підлітків, однак не для всіх. Коли група стає вищою за окремих своїх членів у інтелектуальному розвитку, соціальній активності і, навпаки, коли рівень розвитку індивіда вищий від групи, тоді відчуваються труднощі у спілкуванні з групою.

Такі підлітки і юнаки, які не задоволені своїм місцем у формальній групі, знаходять себе в неформальних групах, де знаходиться більшість однолітків.

У цих групах відбувається розподіл ролей – лідер (діловий, емоційний, інтелектуальний), фаворит лідера, шестірка, віддувало. Функції групи ровесників у процесі соціалізації є такими: прилучення до культури певного суспільства, норм, що переважають у ньому; навчання статевої поведінки; навчання поведінки, що відповідає етнічній, релігійній, соціальній, професійній приналежності представників групи; допомога членів у досягненні автономії від суспільства; створення умов для самосвідомості, самовизначення, самореалізації, самоствердження.

Запитання для самоконтролю

1. Які особливості сучасної сім'ї?
2. Що покладено в основу виховання в сім'ї?
3. Які функції виконує сім'я в процесі соціалізації?
4. У чому полягає роль сусідства у соціалізації особистості?
5. Який взаємозв'язок сусідства і мікросоціуму в місті та селі?
6. Що розглядають у понятті група ровесників?
7. Які функції виконує група ровесників у процесі соціалізації?

Рекомендована література

1. Єрмаков І. Образ школи у контексті життєтворчості особистості /І.Єрмаков // Імідж школи на порозі ХХІ ст. : у 2 ч. – Київ, 1998. – Ч. 1. – С. 7–25.
2. Ковбас Б. Основи родинних взаємин / Б.Ковбас, В. Костів / Родинна педагогіка : у 3 т. – 2002. – Т. 1. – С. 18–84.
3. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-методич. посібн. / М. Лукашевич. – Київ : ІЗМН, 1998. –С. 55–82.
4. Москаленко В. Соціальна психологія /В.Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 184–210.
5. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.] / Л. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1. –С. 160–170.
6. Пенішкевич О. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу : [навч. посібн.] / О. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці : Рута, 2007. –С. 44–53.

Змістовий модуль 3. Виховання у контексті соціалізації

Лекція 7. Релігійні організації та релігійне виховання.

1. Релігійне виховання
2. Функції релігійних організацій

Ключові поняття та терміни: релігія, віра, теологія.

1. Релігійне виховання

Провідним механізмом соціалізації є інституційний. У виховних організаціях відбувається накопичення людиною певних знань, соціально позитивного для суспільства досвіду. Також діють ефективно стилізований і міжособистий механізм.

Головні функції виховної організації: залучення до культури суспільства загалом; створення умов для індивідуального розвитку; диференціація вихованців відповідно до особистих завдатків.

У соціалізації людини релігійні організації після сім'ї були важливими фактором. Після секуляризації (звільнення суспільства від впливу релігії) її значення зменшувалось і в житті, і в соціалізації. Так, у сучасному світі значення релігії важливе, воно різне, залежно від країни і конфесії, У деяких країнах її значення зростає.

Означене прослідковується і на теренах України, де є світові релігії – християнство, мусульманство, буддизм і багато їх підвидів, понад 60 віросповідань різних напрямів.

Значення релігії соціалізації людини в колишньому СРСР не було однозначним. Поряд з християнством, яке втратило свій смисл, іслам, який є не просто релігією, а й способом життя, зберіг свої позиції.

В останніх 25 років вплив усіх конфесій зріс. Це пов'язано з культурними процесами, які відбуваються в країні. Створюються нові

релігійні організації, будуються культові споруди, церкви, костьоли. Це спричинило і соціально-психологічну ситуацію в суспільстві. Замість панівного егоїзму населення повертається до релігії, що проявляється у зростанні ролі хрещень і вінчань, участі у релігійних святах. Релігія стає противагою аморальності суспільства, ідеєю, яка об'єднує національну самосвідомість. Соціалізуючий вплив релігійних організацій відчують як віруючі, так і члени їх сімей.

2. Функції релігійних організацій

При соціалізації релігійні організації виконують певні функції, а саме:

- ціннісно-орієнтаційну – пропонують і прагнуть сформувати в осіб певну систему вірувань, позитивне ставлення до релігійних норм і цінностей. Прослідковується у процесі культових дій і різноманітних формах релігійної освіти;

- регулятивну – культивують серед своїх членів поведінку, що відповідає релігійним законам. Це здійснюється під час культових дій і всієї життєдіяльності організації;

- комунікативну – створюють умови для спілкування віруючих, культивування норм спілкування, що відповідають догмам;

- милосердну – проявляють у багатьох сферах і формах діяльності милосердя та благодійність, що надає специфічний досвід;

- компенсаторну – сприяють гармонізації духовного світу віруючих, допомозі та усвідомленні своїх проблем, духовному захисті від неприємностей;

- виховну – здійснюють релігійно-моральне виховання людини.

Соціалізація в релігійних організаціях здійснюється під дією усіх механізмів, проте їх роль у різних конфесіях неоднакова. Зокрема, у православній – прослідковуються традиційний та інституційний механізми, у сектантській – інституційний і стилізований, у східній – інституційні і рефлексивні.

Суспільні, державні та недержавні організації здійснюють безпосередній і опосередкований вплив на соціалізацію, реалізуючи свої цілі. Безпосередній вплив відбувається на членів конкретних організацій, посередній – на тих людей, з ким та чи інша організація співпрацює. Соціалізація членів організації має подвійний вплив. З одного боку, у ній як формальній групі при діловому спілкуванні засвоюються та реалізуються визначення цінностей, взірці поведінки відповідно до мети функцій. З іншого – виникає міжособистісне спілкування між її членами і складається система неформальних стосунків, які також мають соціалізуюче значення.

Соціалізація членів будь-якої організації відбувається завдяки інституційному, міжособистісному та стилізованому механізмам. Суспільні, державні і індивідуальні організації виконують: нормативно-регулятивну, змістову функції.

Запитання для самоконтролю

1. Яка мета релігійних організацій?
2. Які функції виконують релігійні організації у процесі соціалізації?
3. Який вплив релігійних організацій на соціалізацію особистості?

Рекомендована література:

1. Москаленко В. Соціальна психологія /В.Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 184–210.
2. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.] / Л. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1. –С. 160–170.
3. Пенішкевич О. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу : [навч. посібн.] / О. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці : Рута, 2007. –С. 44–53.

Лекція 8. Виховні організації та соціальне виховання

1. Поняття «виховні організації»
2. Функції виховних організацій
3. Соціальне виховання
4. Колектив

Ключові поняття та терміни: виховна організація, виховання, колектив, соціальне виховання.

1. Поняття виховної організації.

Виховні організації – спеціально створені державні й недержавні організації, основним завданням яких є соціальне виховання певних вікових груп населення. В них наявні: фіксоване членство, система влади, соціальні ролі, формальні позитивні та негативні санкції.

Виховні організації можуть бути охарактеризовані за низкою відносно автономних параметрів.

За принципом входження людини в виховну організацію можна виділити:

- обов'язкові (школи, технікуми, коледжі, ЗВО);
- добровільні (клуби, дитячі і юнацькі об'єднання та ін.);
- примусові (спецстанови для дітей з антисоціальною поведінкою, психічними та іншими аномаліями).

За юридичним статусом виховні організації можуть бути державними, громадськими, комерційними, конфесіональними, приватними.

За відомчої приналежності – організації Міністерства освіти і науки, інших міністерств (охорони здоров'я, оборони, праці та соціального захисту тощо), профспілкові, спортивні; за рівнем підпорядкованості - міжнародні, усеукраїнські, обласні, міські, районні.

За ступенем відкритості-закритості: відкриті (школи), інтернатні, закриті (спецустанови).

За тривалістю функціонування - постійні і тимчасові (наприклад, функціонують під час канікул).

За статевим та віковим складом: одностатеві, одновікові, різностатеві, різновікові.

У всіх виховних організацій спільне завдання – виховання людини, однак вирішується воно кожною з цих організацій дещо по-різному, і ролі їх також різні.

Через систему виховних організацій суспільство і держава, з одного боку, прагнуть забезпечити рівні можливості для виховання підростаючого покоління, а з іншого боку – реалізацію кожною особою своїх позитивних потреб, здібностей та інтересів.

2. Функції виховних організацій в процесі соціалізації

У процесі соціалізації дітей, підлітків, юнаків виховні організації відіграють подвійну роль. З одного боку, саме в них здійснюється соціальне виховання як відносно соціально контрольована соціалізація. З іншого боку, вони, як всякі людські спільноти, впливають на своїх членів стихійно в процесі взаємодії членів організації. І цей вплив за своїм характером не збігається з цінностями і нормами, культивованими в процесі соціального виховання.

Основними функціями виховних організацій в процесі соціалізації можна вважати наступні:

- залучення людини до культури суспільства;
- створення умов для індивідуального розвитку і духовно-ціннісної орієнтації;
- автономізація підростаючих поколінь від дорослих;
- диференціація вихованців відповідно до їх особистісних ресурсів за дійсною соціально-професійною структурою суспільства.

В процесі стихійної соціалізації виховна організація, як будь-яка соціально-психологічна спільнота, впливає на своїх членів в ході реальної практики взаємодії, яка за своїм змістом, стилем і характером не ідентична, а часом суттєво розходиться з декларованими прагненнями вихователів. Знання і досвід реального життя, які при цьому стихійно отримують вихованці, у великій своїй частині виявляються «непрактичними» для взаємодії у виховній організації з точки зору її основної функції – виховання, але допомагають адаптуватися в житті суспільства.

На процес самозміни своїх членів виховна організація впливає залежно від її побуту, змісту і форм організації життєдіяльності і взаємодії, які створюють більш-менш сприятливі можливості для розвитку людини, задоволення нею своїх позитивних потреб, здібностей та інтересів. Водночас практика реального життя організації впливає на вектор самозміни особистості (просоціальний, асоціальний, антисоціальний).

Щодо соціально контрольованої соціалізації виховні організації відіграють провідну роль, бо саме в них людина в більшій чи меншій мірі набуває інституціалізованих знань, норм, досвіду тощо. Саме в них здійснюється соціальне виховання.

3. Соціальне виховання

Соціальне виховання можна розглядати як процес соціально контрольованої соціалізації, що здійснюється в спеціально створених виховних організаціях, і допомагає розвинути можливості людини, які включають його здібності, знання, зразки поведінки, цінності, стосунки, позитивно цінні для суспільства, в якому він живе.

Іншими словами, соціальне виховання є плекання людини в процесі планомірного створення умов для цілеспрямованого позитивного розвитку і духовно-ціннісної орієнтації.

Ці умови створюються в ході взаємодії індивідуальних і групових (колективів) суб'єктів в трьох взаємопов'язаних і водночас відносно

автономних за змістом, формам, способам і стилю взаємодії процесах: організації соціального досвіду дітей, підлітків, юнаків, їх освіти та індивідуальної допомоги.

Організація соціального досвіду здійснюється через організацію побуту і життєдіяльності формалізованих груп (колективів); організацію взаємодії членів організації, а також навчання їй; стимулювання самодіяльності в формалізованих групах і вплив на неформальні мікрогрупи.

Соціальний досвід – у широкому сенсі – єдність різного роду умінь і навичок, знань і способів мислення, норм і стереотипів поведінки, ціннісних установок, відчуттів і переживань, досвід взаємодії з людьми, адаптації та відокремлення, а також самопізнання, самовизначення, самореалізація та самоствердження.

Освіта включає в себе: систематичне навчання (формальна освіта, як основна, так і додаткова); просвіта, тобто пропаганда і поширення культури (неформальна освіта); стимулювання самоосвіти.

Індивідуальна допомога реалізується в процесі:

- сприянні людині в розв'язанні проблем;
- створенні спеціальних ситуацій в життєдіяльності виховних організацій для її позитивного саморозкриття, а також підвищення статусу, самоствердження;
- стимулювання саморозвитку.

Індивідуальна допомога – це свідома спроба сприяти людині:

- в здобутті знань і навичок, необхідних для задоволення своїх позитивних потреб і інтересів й задоволення аналогічних потреб інших людей;
- в усвідомленні людиною своїх цінностей, установок й умінь;
- в розвитку самосвідомості;
- в самовизначенні, самореалізації і самостверженні;
- в розвитку розуміння і чутливості по відношенню до себе й інших, до соціальних проблем;

- в розвитку почуття причетності до сім'ї, групи, соціуму;
- у виробленні стратегій адаптації та відокремлення в соціумі.

Природно, що міра систематичності, інтенсивності, характер, зміст, форми і способи організації соціального досвіду, освіти і індивідуальної допомоги безпосередньо залежать від віку і статі вихованців, а також до певної міри від їх етноконфесійної та соціально-культурної приналежності.

Природно також, що в різних типах виховних організацій і в конкретних організаціях обсяг й співвідношення окремих складових (організація соціального досвіду, освіта та індивідуальної допомоги) істотно різні. Відмінності залежать як від типу організації, так і головним чином від ціннісних прагнень, установок і імпліцитних концепцій виховання, які реалізують у своїй діяльності педагоги. Останнє, зокрема, визначає те, яка взаємодія реалізується в виховній організації.

Взаємодія в процесі соціального виховання являє собою обмін інформацією між його суб'єктами, типами та способами діяльності й спілкування, ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, відбір і засвоєння яких має вибіркового характеру. Така взаємодія значною мірою соціально диференційована, індивідуалізована і варіативна, оскільки конкретні учасники взаємодії, є членами певних етнічних, соціальних і соціально-психологічних груп, що більш-менш усвідомлено і цілеспрямовано реалізують у взаєминах один з одним той тип соціальної поведінки, який схвалюється в цих групах і має свою специфіку.

В цілому взаємодія – діалог вихователів і вихованців, а також вихованців між собою, зміст, характер і виховна ефективність якого визначаються тим, які особи в ньому беруть участь, в якій мірі вони самі відчують себе особистостями і бачать особистість в кожному, з ким спілкуються.

Здійснюване в процесі взаємодії соціальне виховання створює більш-менш сприятливі умови і можливості для оволодіння людиною позитивними соціальними, духовними і емоційними цінностями, а також для її

самопізнання, самовизначення, самореалізації, а в цілому – для надбання досвіду адаптації та відокремлення в суспільстві.

4. Колектив

Організаційно соціальне виховання здійснюється у виховній організації через колективи.

У найбільш загальному вигляді колектив можна визначити як формалізовану контактну групу людей, що функціонує в рамках тієї чи іншої організації.

У виховній організації створюються первинні колективи (класи, гуртки, секції, клуби і т.п.), сукупність яких утворює вторинний колектив, який охоплює всіх членів організації.

Колектив функціонує в певному середовищі у взаємодії з іншими об'єднаннями, в які входять його члени, що визначає його відкритість по відношенню до навколишньої дійсності.

Водночас колектив, функціонує незалежно від навколишнього середовища, що робить його відносно автономним.

Колектив як автономна система володіє комплексом тих чи інших норм і цінностей. Враховуючи, що колектив є відкритою системою, норми та цінності поділяються на три шари.

Перший – норми і цінності, схвалювані та культивовані суспільством, і які цілеспрямовано вносяться в колектив його керівниками.

Другий – норми і цінності, специфічні для суспільства, соціальних, професійних, вікових груп, що не збігаються з першими.

Третій – норми і цінності, носіями яких є діти, підлітки, юнаки, що є членами колективу.

В процесі функціонування колективу всі три шари норм і цінностей перетворюються на своєрідний сплав, що характеризує поле інтелектуально-моральної напруги. Це поле, специфічне для конкретного колективу, визначає його автономність і вплив на своїх членів. Поле

інтелектуально-моральної напруги колективу не однорідний сплав. Воно розпадається, як мінімум, на два сектори. Один – цінності і норми, обов'язкові для всіх членів колективу, які регламентують колективно значущі правила поведінки особистості. Інший – ті норми і цінності, які, в загальні не суперечать першим, надають окремим мікрогрупам і членам колективу можливості для деякої самобутності в поведінці. Характер норм і цінностей визначає спрямованість впливу колективу на ті чи інші аспекти розвитку і духовно-ціннісної орієнтації особистості.

У будь-якому колективі складаються дві структури відносин – формалізована і неформалізована.

Формалізована структура колективу створюється його керівниками для того, щоб організаційно оформити колектив і зробити його здатним вирішувати поставлені завдання. Формалізована структура відображає ділові відносини між усіма членами колективу і відносини управління, які складаються між керівниками, функціонерами органів самоврядування і іншими членами колективу.

Неформалізована структура колективу відображає неофіційні відносини його членів і має два шари: міжособистісні відносини всіх членів колективу і сітку виборчих відносин товариства і дружби.

Характер відносин в колективі визначається полем інтелектуально-моральної напруги і в чистому вигляді може бути гуманістичним, просоціальним, асоціальним, а на практиці зазвичай являє собою різні їх поєднання в різних співвідношеннях. Відносини, що складаються в колективі, істотно впливають на можливості розвитку і духовно-ціннісної орієнтації його членів.

Життєдіяльність колективу можна розглядати як процес програвання його членами певної соціальної ролі. При цьому треба розрізняти два аспекти в програванні ролі: соціальний і психологічний.

Соціальний аспект включає в себе ті рольові очікування і приписи, які диктуються змістом і формами організації життєдіяльності колективу і

недотримання яких веде до соціальних наслідків (негативним санкціям). Психологічний аспект – це суб'єктивне трактування членом колективу своєї ролі, яка може не збігатися з соціальними очікуваннями до приписів. Це розбіжність, якщо вона виявляється в життєдіяльності, може викликати негативні санкції, а якщо не проявляється, може вести до внутрішньої напруги, фрустрації. В оптимальному варіанті це розбіжність стають основою імпровізаційної ролі, прояві творчої індивідуальності людини (людина знаходить нетривіальні способи виконання ролі члена колективу, тобто проявляє креативність).

Життєдіяльність колективу, є процесом програвання соціальної ролі його членами і базою накопичення ними соціального досвіду, ареною самореалізації і самоствердження, тобто створює можливості для становлення людини.

Питання для самоконтролю

1. Покажіть двоїсту роль виховних організацій в процесі соціалізації.
2. Покажіть особливості соціального виховання в школі і літньому таборі.
3. Охарактеризуйте виховний простір як педагогічне явище і різні варіанти його створення.
4. Яке сучасне трактування принципу колективності соціального виховання?

Рекомендована література:

1. Гущина Т. Соціалізація та соціальна зрілість особистості / Т. Гущина // Вісник НТУУ. – 2002. – Вип. 2. – С. 95–99.
2. Коваль Л. Соціальна педагогіка / Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик. – Київ : ІЗМН, 1997. – С. 132–142.
3. Курляк І. Соціальна педагогіка / І. Курляк. – Львів, 2003. – 112 с.

4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абриси / Н. Лавриченко. – К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – С. 340–412.
5. Москаленко В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
9. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.] / Л. Орбан-Лембрик. – Київ : Либідь, 2004. – Кн. 1. –С. 224–242.
10. Пенішкевич Д.І. Соціальна педагогіка : Модульна технологія вивчення курсу : навч. посіб. / Д. І. Пенішкевич, Л. І. Тимчук-ЧернівціЧернівці : Рута, 2007. – С. 209–219.
11. Соціальна педагогіка : підручник / [за ред. А. Капської]. – Київ : Центр навч. л-ри, 2003. – 256 с.
12. Харченко С. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / С. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – С. 51–74.

ФОРМИ І ВАРІАНТИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Контроль за рівнем засвоєння матеріалу курсу «Основи соціалізації особистості» кожного з модулів включає такі форми:

- а) поточний контроль (усна співбесіда, фіксовані виступи, експрес-опитування, тестові завдання, творчі роботи тощо);
- б) проміжний контроль (контрольні роботи, реферати);
- в) підсумковий контроль (тестові завдання, метою яких є перевірка засвоєння базового рівня знань).

Своєрідною формою підсумкового контролю виступає і практичне заняття, на якому студенти демонструють уміння втілювати теоретичні знання, накопичені впродовж вивчення дисципліни, на практиці, вирішувати конкретні життєві ситуації, у які може потрапити дитина.

Протягом семестру за кожен із модулів нагромаджуються оцінки з предмета й бали, згідно з якими визначається рейтинг студента.

Підсумковий контроль знань із курсу проводиться у формі заліку.

КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ»

В 1

1. Охарактеризувати співвідношення понять «соціалізація», «адаптація», «соціальне виховання», «соціальний розвиток».
2. Особливості процесу соціалізації дошкільнят.
3. Розкрити сутність концепції стадійності процесу соціалізації
Ж. Піаже.
4. Охарактеризувати релігійні погляди на соціалізацію особистості в суспільстві з позиції католицької філософії.

В 2

1. Охарактеризувати принципи соціалізуючого процесу.
2. Особливості процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку.
3. Розкрити сутність психоаналітичної концепції розвитку особистості
Е. Еріксона.
4. Охарактеризувати погляди українського філософа, богослова і педагога В. Зеньківського на явище соціалізації.

В 3

1. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні взаємини процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати особливості процесу соціалізації у підлітків.
3. Основні закони розвитку дитини за Л. Виготським.
4. Охарактеризувати концепцію «нового гуманізму» у питаннях морального розвитку особистості.

В 4

1. Охарактеризувати соціалізованість як результат соціалізації.
2. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
3. Охарактеризувати стадійність процесу соціалізації.

4. Розкрити сутність вікової періодизації Д. Ельконіна та Д. Фельтштейна.

В 5

1. Охарактеризувати засоби та механізми соціалізації.
2. Охарактеризувати основи психологічної адаптації.
3. Охарактеризувати суб'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації суспільства через зміну його структури.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до даного вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).

В 6

1. Охарактеризувати засоби та механізми соціалізації.
2. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
3. Розкрити сутність процесу соціалізації підлітків.
4. Охарактеризувати сутність поглядів на вікову періодизацію у поглядах науковців.

В 7

1. Охарактеризувати співвідношення понять «соціалізація», «адаптація», «соціальне виховання», «соціальний розвиток».
2. Охарактеризувати глобальні проблеми сучасності та підлітка.
3. Охарактеризувати менталітет як чинник процесу соціалізації.
4. Розкрити суть поняття «делінквентна поведінка» як прояв негативної соціалізації.

В 8

1. Розкрити сутність концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості.

2. Охарактеризувати суть поняття «субкультура», розкрити її значення у процесі соціалізації особистості.

3. Окреслити взаємодію суспільства й держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.

4. Охарактеризувати Планету як чинник процесу соціалізації особистості.

В 9

1. Розкрити сутність виховання і стихійної соціалізації.

2. Розкрити значення суспільства як фактора соціалізації.

3. Проаналізувати взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.

4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження дотепер через взаємодію мезо- і мікрофакторів.

В 10

1. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.

2. Охарактеризувати рідну мову як чинник процесу соціалізації особистості.

3. Виокремити риси, які характеризують країну як макрофактор соціалізації.

4. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.

В 11

1. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.

2. Проаналізувати відомі етнічні стереотипи та їх вплив на соціалізацію особистості.

3. Здійснити порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позиції можливостей соціалізації людини.

4. Охарактеризувати вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.

В 12

1. Розкрити суть впливу групи ровесників на товариша.

2. Виокремити риси, які характеризують країну як макрофактор соціалізації.

3. Охарактеризувати менталітет як чинник процесу соціалізації.

4. Розкрити суть поняття «делінквентна поведінка» як прояв негативної соціалізації.

В 13

1. Проаналізувати вплив сімейного виховання на соціалізацію людини на різних вікових етапах.

2. Охарактеризувати суть поняття «субкультура», розкрити її значення у процесі соціалізації особистості.

3. Окреслити взаємодію суспільства й держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.

4. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.

В 14

1. На прикладі міжетнічного конфлікту показати роль етносу в соціалізації людини.

2. Проаналізувати діяльність церкви як інституту соціалізації.

3. Охарактеризувати зарубіжний досвід роботи з сім'єю.
4. Охарактеризувати позитивні й негативні можливості соціалізації в місті, де проживаєте.

В 15

1. Охарактеризувати принципи соціалізуючого процесу.
2. Особливості процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку.
3. Охарактеризувати стадійність процесу соціалізації.
4. Розкрити сутність вікової періодизації Д. Ельконіна та Д. Фельтштейна.

В 16

1. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні взаємини процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати особливості процесу соціалізації у підлітків.
3. Основні закони розвитку дитини за Л. Виготським.
4. Охарактеризувати концепцію «нового гуманізму» у питаннях морального розвитку особистості.

В 17

1. Проаналізувати вплив сімейного виховання на соціалізацію людини на різних вікових етапах.
2. Охарактеризувати основи психологічної адаптації.
3. Охарактеризувати суб'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації суспільства через зміну його структури.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до даного вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).

В 18

1. Розкрити сутність виховання стихійної соціалізації.
2. Розкрити значення суспільства як фактора соціалізації.
3. Проаналізувати взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження дотепер через взаємодію мезо-, мікрофакторів.

В 19

1. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
2. Проаналізувати відомі етнічні стереотипи та їх вплив на соціалізацію особистості.
3. Здійснити порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позиції можливостей соціалізації людини.
4. Охарактеризувати вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.

В 20

1. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
2. Охарактеризуйте рідну мову як чинник процесу соціалізації особистості.
3. Виокремити риси, які характеризують країну як макрофактор соціалізації.
4. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціального вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.

В 21

1. Розкрити сутність концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості.

2. Охарактеризувати суть поняття «субкультура», розкрити її значення у процесі соціалізації особистості.

3. Окреслити взаємодію суспільства й держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.

4. Охарактеризувати Планету як чинник процесу соціалізації особистості.

В 22

1. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні відносини процесу соціалізації.

2. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.

3. Розкрити сутність процесу соціалізації підлітків.

4. Охарактеризувати сутність поглядів на вікову періодизацію у поглядах науковців.

ПИТАННЯ З КУРСУ
«ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ»,
ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК

1. Розкрити суть процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні взаємини процесу соціалізації.
3. Охарактеризувати історичний розвиток соціалізації як науки з точки зору суб'єкт-суб'єктного підходу (вчення Чарльза Кулі і Джорджа Гербарта Міда та інших).
4. Охарактеризувати історичний розвиток соціалізації як науки з точки зору суб'єкт-об'єктного підходу (вчення Еміля Дюркгейма і Талкотта Парсонса та інших).
5. Назвати чинники процесу соціалізації. Дати їх коротку характеристику.
6. Охарактеризувати засоби та механізми соціалізації.
7. Охарактеризувати сфери процесу соціалізації.
8. Охарактеризувати стадії процесу соціалізації.
9. Охарактеризувати форми процесу соціалізації.
10. Розкрити сутність процесу соціалізованості як соціально-педагогічного явища.
11. Охарактеризувати співвідношення понять «соціалізація», «адаптація», «соціальне виховання», «соціальний розвиток».
12. Проаналізувати принципи соціалізуючого процесу.
13. Розкрити сутність процесу соціалізації людини в контексті його етапів.
14. Розкрити сутність біологічної адаптації.
15. Охарактеризувати основи психологічної адаптації.
16. Розкрити сутність соціальної адаптації як основи соціалізації.
17. Проаналізувати взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.

18. Охарактеризувати соціалізацію як культурно-історичний феномен.
19. Розкрити зміст процесу соціалізації.
20. Охарактеризувати соціально-педагогічні механізми соціалізації особистості. Навести приклади.
21. Визначити особливості соціалізації. Довести, що вони діють одночасно у процесі соціального розвитку особистості.
22. Окреслити особливості процесу соціалізації в сучасній Україні.
23. Проаналізувати світоглядно-філософські концепції процесу соціалізації у працях вітчизняних та закордонних дослідників.
24. Охарактеризувати закордонні погляди й концепції соціалізації людини в соціологічному аспекті.
25. Розкрити релігійні погляди на соціалізацію особистості в суспільстві з позиції католицької філософії.
26. Окреслити погляди українського філософа, богослова і педагога В. Зеньківського на явище соціалізації.
27. Охарактеризувати погляди екзистенціалістів на соціалізацію особистості.
28. Розкрити сутність концепції «нового гуманізму» у питаннях морального розвитку особистості.
29. Розкрити сутність концепції стадій розвитку особистості в дослідження Ж. Піаже.
30. Розкрити сутність концепції стадій розвитку особистості у психоаналізі.
31. Охарактеризувати сутність поглядів науковців на вікову періодизацію.
32. Розкрити сутність концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості.
33. Розкрити трансформаційні процеси суспільства та їх вплив на соціалізацію особистості.

34. Охарактеризувати сутність когнітивної революції і проблеми соціалізації.
35. Охарактеризувати сутність конструктивістського підходу в дослідженнях соціалізації.
36. Охарактеризувати сутність проблеми дитина–суспільство в сучасних дослідженнях соціалізації особистості.
37. Розкрити сутність процесу соціалізації молодших школярів.
38. Розкрити сутність процесу соціалізації підлітків.
39. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
40. Розкрити сутність процесу соціалізації студентської молоді.
41. Розкрити сутність процесу соціалізації у зрілому віці.
42. Охарактеризувати проблему асоціалізації особистості в сучасному суспільстві.
43. Охарактеризувати взаємозв'язок вікової періодизації та процесу соціалізації.
44. Охарактеризувати глобальні проблеми сучасності та підлітка.
45. Розкрити вплив спадкових факторів на розвиток дитини.
46. Розкрити значення спадковості, середовища в розвитку особистості.
47. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до свого вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).
48. Проаналізувати вплив сім'ї на соціалізацію людини в різних вікових етапах.
49. На прикладі конкретної сім'ї виявити шляхи її взаємодії з іншими мікрофакторами соціалізації.
50. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що потребують соціального вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.
51. Проаналізувати суспільно-політичні погляди на значення сімейного виховання на різних етапах розвитку нашої держави.

52. Охарактеризувати закордонний досвід роботи із сім'єю.
53. Розкрити суть класифікації неблагополучних сімей.
54. Розкрити суть поняття «благополучна сім'я» з погляду соціально-педагогічної діяльності.
55. Виділити основні соціалізуючі функції сім'ї.
56. Розкрити суть впливу групи ровесників на свого товариша.
57. Окресліть роль виховних організацій у соціалізації людини і тенденції їх розвитку.
58. Охарактеризувати роль релігійних організацій у соціалізації людини.
59. Проаналізувати діяльність церкви як інституту соціалізації.
60. Розкрити суть виховання і стихійної соціалізації.
61. Охарактеризувати тенденції впливу ЗМІ на життя і розвиток людини.
62. Охарактеризувати суть поняття «субкультура» і розкрити її значення у процесі соціалізації особистості.
63. Охарактеризувати особливості підлітково-юнацької субкультури у Вашому місті.
64. Здійснити порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позиції можливостей соціалізації людини.
65. Охарактеризувати позитивні і негативні можливості соціалізації у місті, де Ви проживаєте.
66. Проаналізувати взаємозв'язок між мікро- і мезофакторами соціалізації.
67. Охарактеризувати позитивні і негативні тенденції засобів масової інформації в Україні.
68. Розкрити значення суспільства як фактора соціалізації.
69. Охарактеризувати вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.
70. Проаналізувати вплив національної ідеї на соціалізацію людини.

71. Охарактеризувати менталітет як чинник процесу соціалізації.
72. Охарактеризувати рідну мову як чинник процесу соціалізації особистості.
73. Окреслити взаємодію суспільства і держави у процесі соціалізації підростаючих поколінь в Україні.
74. Охарактеризувати країну в контексті процесу соціалізації.
75. Розкрити сутність етнічно-культурних основ процесу соціалізації особистості.
76. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
77. Охарактеризувати планету як чинник процесу соціалізації особистості. 145
78. Розкрити проблему людина – жертва несприятливих умов процесу соціалізації особистості.
79. Розкрити суть поняття «делінквентна поведінка» як прояву негативної соціалізації.
80. Несприятливі умови соціалізації. Навести приклади їх впливу на конкретному віковому етапі розвитку людини.
81. Сутність поняття віктимізації. Навести приклади.
82. Об'єктивні фактори віктимізації. Навести приклади їх впливу на конкретному віковому етапі розвитку людини.
83. Перелічити суб'єктивні фактори віктимізації. Навести приклади їх впливу на конкретному віковому етапі розвитку людини.
84. Охарактеризувати сутність політичної соціалізації.
85. Проаналізувати концепції політичної соціалізації.
86. Розглянути стадії політичної соціалізації.
87. Охарактеризувати фактори та агенти політичної соціалізації.
88. Проаналізувати форми політичної соціалізації.
89. Розкрити суть економічної соціалізації як психологічного феномена.

90. Розкрити складові процесу економічної соціалізації.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
2. Калашник Н. Г. Соціалізація особистості засобами естетичного виховання та фізичної культури : наук. монографія / Н. Г. Калашник, В. В. Феуєрман. – Сімферополь : ВАТ «Сімферопольська міська друкарня» (СГТ), 2008. – 296 с.
3. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / А. Й. Капська. – К., 2011. – 488 с.
4. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – 526 с.
5. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. / М. П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
6. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. – К., 2005. – 624 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підруч. : [у 2 кн.]. – Кн. 1 / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
8. Пенішкевич О. Соціальна педагогіка : Модульна технологія вивчення навчального курсу : навч. посіб. / О. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці : Рута, 2007. – 336 с.
9. Радул В. В. Соціалізація особистості : навч. посіб. / В. В. Радул, Я. В. Галета. – Кіровоград : ФОП Александрова М. В., 2013. – 236 с.

Допоміжна

1. Актуальні проблеми теорії та соціальної роботи на межі тисячоліть : монографія. – К.: УДЦССМ, 2001. – 344 с.
2. Абдюкова Н. В. Тенденції процесу соціалізації підлітків в умовах мікросоціуму / Н. В. Абдюкова // Вісник Прикарпатського університету. – 2001. – Вип. II. – С. 176–181.
3. Акопян Т. Як успішно соціалізувати учнів / Т. Акопян // Відкритий урок. Розробки, технології, досвід. – 2012. – № 3. – С. 24–25.
4. Алексеєва-Вовк М. І. Основні поняття теорії й практики соціалізації сучасних студентів / М. І. Алексеєва-Вовк // Проблеми освіти. – 2007. – № 53. – С. 71–79.
5. Алексеєнко Т. Ф. Мотивація соціальної поведінки та механізми її формування / Т. Ф. Алексеєнко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2011. – № 4. – С. 4–9.
6. Арабчук Я. Роль політичних партій в соціалізації особистості / Я. Арабчук // Гілея. – 2013. – № 7. – С. 209–213.

- 7.Алексееенко Т. «Я-соціальне» та «Я-індивідуальне» в соціалізації особистості / Т. Алексееенко // Шлях освіти. – 2009. – № 4. – С. 7–9.
- 8.Афанасьєва В. В. Психолого-педагогічні проблеми соціальної адаптації девіантних підлітків / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 2. – С. 65–70.
- 9.Бабак І. М. Соціально-психологічна адаптація студентів у ВНЗ: проблеми і перспективи / І. М. Бабак // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 3. – С. 156–161.
- 10.Бабенко Т. Навчання іноземних мов як чинник соціальної адаптації особистості в добу глобалізації / Т. Бабенко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2009. – № 3. – С. 90–94.
- 11.Балтремус В. Досвід школи «SUDBURYVALLEY» у позитивній соціалізації учнів / В. Балтремус // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006. – № 4. – С. 81–86.
- 12.Беззуб'як М. Й. Соціум і соціальне навчання / М. Й. Беззуб'як // Гуманітарні науки. – 2009. – № 1. – С. 164–169.
- 13.Бенько Л. Нормативна девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації / Л. Бенько // Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 64–69.
- 14.Барнич О. Вплив стилю сімейного виховання на соціалізацію підлітків / О. Барнич // Еврика-XIV: [зб. студент. наук. праць]. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 4–5.
- 15.Білозор В. М. Сміслова система діяльності дитячих громадських організацій в контексті соціалізації / В. М. Білозор // Збірник наук. праць. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 1. – Вип. 12. – С. 205–211.
- 16.Белецька І. В. Теоретичні основи соціалізації підлітків за місцем проживання / І. В. Белецька // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2012. – № 3. – С. 32–38. 207
- 17.Богданова Н. Проблема інформатизації і соціалізації освіти / Н. Богданова // Вища освіта України. – 2009. – № 2. – С. 83–89.
- 18.Бойко О. П. Партнерство школи, сім'ї та органів самоорганізації населення у справі соціалізації молоді / О. П. Бойко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 2. – С. 25–34.
- 19.Бондаренко В. Поняття «соціального виховання»: його необхідність та евристичне значення / В. Бондаренко // Вісник Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. X. – С. 126–131.
- 20.Борбич Н. Особливості шкільної соціалізації учнів початкових класів / Н. Борбич // Зб. наук. праць. – Полтава, 2009. – Вип. 2. – С. 4–8.
- 21.Буряк О. В. Бюджетна політика, інноваційна спрямованість розвитку та соціалізація економіки у США / О. В. Буряк // Вісник КНУ : економіка. – 2006. – № 91. – С. 9–13.
- 22.Варій М. Й. Соціалізація особистості / М. Й. Варій // Психологія особистості. – К., 2008. – С. 380–393.

- 23.Васильчук Є. О. Молодіжна субкультура як засіб ідентифікації, соціалізації та соціального становлення особистості / Є. О. Васильчук // Гілея. – 2012. – № 1. – С. 600–606.
- 24.Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді / В. Виноградова // Соціальна психологія. – 2007. – № 4. – Ч. 2 : спецвипуск. – С. 150–155.
- 25.Витязь Т. Гуманізація навчально-виховного процесу – основа адаптації дошкільника до умов сучасного соціуму / Т. Витязь // Зб. наук. праць [упоряд. Н. М. Бабій, Г. Й. Мишаста]. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 61–63.
- 27.Виховна робота зі студентською молоддю : навч. посіб. / [за заг. ред. Т. Ю. Осипової]. – Одеса : Фенікс, 2006. – 288 с.
- 28.Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді : монографія / [кол. авт. : М. Михальченко (кер.), Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 320 с.
- 29.Власенко Ф. П. Соціокультурні та природні чинники соціалізації людини / Ф. П. Власенко // Практична філософія. – 2005. – № 4. – С. 119–126.
- 30.Власова О. І. Динаміка розвитку соціальних здібностей в умовах спрямованої соціалізації / О. І. Власова // Вісник КНУ : Соціологія, психологія, педагогіка. – 2006. – № 26. – С. 37–40.
- 31.Воєводіна Т. Ю. Специфіка взаємозв'язку процесів соціалізації та самовизначення / Т. Ю. Воєводіна // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2008. – № 2. – С. 4–10.
- 32.Возняк Л. С. Вплив соціалізації студентської молоді на успішність її професійної підготовки / Л. С. Возняк // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2006. – Ч. 1. – С. 204–213. 208
- 33.Возняк Л. С. Психологічні особливості соціалізації майбутніх фахівців / Л. С. Возняк // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2006. – Ч. 2. – С. 205–214.
- 34.Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. –К., 2001. – 326 с.
- 35.Ворожбит С. Проблеми загальної та навчальної адаптації студентів / С. Ворожбит // Соціальна психологія. – 2007. – № 4. – С. 87–97.
- 36.Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 598 с.
- 37.Галушка З. Суперечності соціалізації як проблема організаційної культури економічної системи / З. Галушка // Банківська справа. – 2009. – № 1. – С. 51– 57.
- 38.Головкін Б. М. Макросередовищні детермінанти криміналізації психології та свідомості молодіжних кіл у відношенні збагачення засобами кримінального насильства / Б. М. Головкін // Зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 448–455.
- 39.Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності / П. П. Горностай // Основи теорії гендеру : [навч. посіб.]. – К., 2004. – С. 132–156.

- 40.Гоян І. Вплив сучасних інститутів соціалізації на процес морального становлення підлітків / І. Гоян // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 1996. – № 1. – С. 106–112.
- 41.Грибенко І. Школа і сім'я як агенти соціалізації підлітків / І. Грибенко // Соціальна психологія. – 2009. – № 5. – С. 153–158.
- 42.Гримова А. Соціалізація – навчання жити в суспільстві / А. Гримова, А. Гречишкіна // Дошкільне виховання. – 2008. – № 3. – С. 10–14.
- 44.Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Н. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 2. – С. 49–59.
- 45.Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Н. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 53–68.
- 46.Дідук І. Становлення правової свідомості особистості в сучасних соціокультурних умовах / І. Дідук // Соціальна психологія. – 2006. – № 6. – С. 105–114.
- 47.Дічек Н. П. До історії соціального виховання: школа радості Н. Шульмана і С. Раверса (поч. 20-х років 20 ст.) / Н. П. Дічек // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 4. – С. 93–110.
- 48.Дічек Н. П. З історії соціального виховання: до започаткування в українському радянському шкільництві колективних форм організації 209 життєдіяльності дітей / Н. П. Дічек // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 3. – С. 71–82.
- 49.Долженко А. Психолого-педагогічні дослідження проблеми соціально трудової адаптації розумово відсталих дітей / А. Долженко // Дефектологія. – 2008. – № 4. – С. 21–26.
- 50.Доннік М. С. Соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування в умовах соціального гуртожитку / М. С. Доннік // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 1. – С. 16–21.
- 51.Ентоні Д. С. Національна ідентичність / Д. С. Ентоні. – К. : Основи, 1995. – 223 с.
- 52.Жданович Ю. М. Соціалізація юнаків у пластовому гуртку як референтній групі / Ю. М. Жданович. – Луганськ : Ред. ж-лу. – С. 41–46.
- 53.Жигайло Н. І. Соціально-виховні інститути в системі соціалізації особистості / Н. І. Жигайло // Соціальна педагогіка. – 2007. – С.117–123.
- 54.Завадська Л. М. Особливості детермінантного впливу молодіжної субкультури на соціалізацію учнівської молоді / Л. М. Завадська // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 6. – С. 62–64.
- 55.Завгородня Н. М. Виховна робота як ефективна умова розв'язання проблеми соціалізації обдарованих учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / Н. М. Завгородня // Обдарована дитина. – 2009. – № 9. – С. 60–65.
- 56.Зарубінська І. Б. Дослідження сформованості мотиваційної складової соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів /

І. Б. Зарубінська // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 1. – С. 27–33.

57. Захаренко О. Соціалізаційна функція навчально-виховного закладу : порівняльний аналіз її реалізації в американській школі «Монте віста» та українській авторській О. А. Захаренка загальноосвітній школі с. Сахнівка / О. Захаренко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2009. – № 3. – С. 65–68.

58. Захарова М. С. Статеврольова соціалізація у контексті загальних тенденцій психічного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / М. С. Захарова // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 1. – Вип. 12. – С. 272–283.

59. Зверева М. А. Основні напрямки реформування середньої школи Франції в галузі професійної соціалізації учнів / М. А. Зверева // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2003. – № 2. – С. 87–92. 210

60. Зімакова Л. Роль мистецтва слова в процесі соціалізації особистості / Л. Зімакова // Зб. наук. праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2006. – № 4. – С. 149–154.

61. Зозуляк Р. Вплив мікрофакторів соціалізації на важковиховуваність у дітей / Р. Зозуляк // Обрії. – 2007. – № 2. – С. 22–24.

62. Зозуляк Р. Взаємозв'язок ідей правди і добра з національним вихованням у Галичині на початку ХХ століття / Р. Зозуляк // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 61–65.

63. Зозуляк Р. Висвітлення морально-виховних ідеалів у педагогічній пресі Галичини (1900–1939 рр.) / Р. Зозуляк // Вісник Прикарпатського ун-ту. – 2003. – Вип. VIII. – С. 137–144.

64. Зозуляк Р. Діяльність вищих педагогічних навчальних закладів з адаптації студентів до навчального середовища / Р. Зозуляк // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 11 (21). – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 136–140.

65. Зозуляк Р. Ідеї добра і правди у вихованні національної свідомості галичанок засобами преси (кінець ХІХ – початок ХХ століть) / Р. Зозуляк // Джерела. – 2003. – № 3. – С. 12–16.

66. Зозуляк Р. Моральне виховання як чинник соціалізації дітей Галичини: історичний аспект / Р. Зозуляк // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Вип. 447–448. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 150–154.

67. Зозуляк Р. Особливості формування етновиховного простору в Галичині (перша третина ХХ століття) / Р. Зозуляк // Вісник Прикарпатського ун-ту. – 2010. – Вип. XXXII. – С. 3–7.

68. Зозуляк Р. Підручники як засіб виховання моральних норм у молодших школярів Галичини (1900–1939) / Р. Зозуляк // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Вип. 175. – Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 88–94.

69. Зозуляк Р. Процес соціалізації особистості: ретроспективний аналіз / Р. Зозуляк // Джерела. – 2006. – № 3–4. – С. 23–27.

70.Зозуляк Р. Релігійно-моральне виховання молодших школярів засобами галицьких підручників як мезофактор процесу соціалізації: історичний аспект / Р. Зозуляк // Формування релігійної культури дітей і молоді: проблеми і перспективи : [матеріали конференції]. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 131–138.

71.Зозуляк Р. Соціалізація креативно обдарованої особистості / Р. Зозуляк // Система діяльності обласних відділень МАН України у формуванні креативної культури учнівської молоді : [матеріали конференції]. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – С. 56–60.

72. Зозуляк Р. Українська дитяча література Галичини як фактор соціалізації молодших школярів (перша третина ХХ ст.) / Р. Зозуляк // Зб. наук. праць. – Херсон, 2006. – Вип. ХХХХІ. – С. 40–44.

73.Зозуляк-Случик Р. Обдарована особистість як об'єкт процесу соціалізації / Р. Зозуляк-Случик // «Інтелект і особистість» : матеріали семінару «Інтелект і 211 особистість» та круглого столу «Структура особисті дитини у віковому вимірі», 27 квітня 2010 р. / НАПН, Ін-т обдар. дитини. – К., 2010. – С. 35–37.

74.Зозуляк-Случик Р. В. Педагогічні погляди на моральне виховання як фактор соціалізації дітей Галичини: історичний аспект / Р. Зозуляк-Случик // Вісник Прикарпатського ун-ту. – 2011. – Вип. ХL. – С. 146–149.

75.Золотухін Г. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці / Г. Золотухін // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С. 52–65.

76.Ісхакова Н. Г. Політична соціалізація в умовах становлення демократії / Н. Г. Ісхакова // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2006. – № 76–79. – С.164–167.

77.Карнаух Л. Соціальне середовище як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення / Л. Карнаух // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 4–9.

78.Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника : навч.- метод. посіб. / О. Г. Карпенко. – К. : ДЦССМ, 2004. – 164 с.

79.Карп'як О. До питання про співвідношення понять «адаптація», «соціальна адаптація», «соціалізація», «політична адаптація» / О. Карп'як // Грані. – 2006. – № 4. – С. 162–166.

80.Кінчук Я. В. Сучасні аспекти правової соціалізації учнівської молоді / Я. В. Кінчук // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2004. – № 17. – С. 28–32.

81.Клименко Ю. О. Психолого-педагогічні проблеми соціалізації підлітків з агресивною поведінкою / Ю. О. Клименко // Витоки педагогічної майстерності // Зб. наук. праць Полтавського державного педагогічного ун-ту ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2007. – Вип. 3. – С. 199–203.

82.Ковбас Б. Основи родинних взаємин : [у 3 т.] / Б. Ковбас, В. Костів // Родинна педагогіка. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – 288 с.

- 83.Коровка О. Виховна система школи майбутнього як модель позитивної соціалізації учня / О. Коровка, С. Бочаров, Л. Дубинка // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2009. – № 6. – С.116–122.
- 84.Кравченко Т. Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків / Т. Кравченко // Соціальна психологія. – 2007. – № 4. – Ч. 2 : спецвипуск. – С. 181–189.
- 85.Кравченко Т. Національна самосвідомість як складова соціалізації підлітків / Т. Кравченко // Рідна школа. – 2008. – № 1–2. – С. 21–24.
- 86.Кравченко Т. Соціалізація дітей старшого шкільного віку: результати педагогічної діагностики / Т. Кравченко // Рідна школа. – 2008. – № 12. – С.19–22. 212
- 87.Кравченко Т. В. Сім'я та її вплив на соціалізацію дитини / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 3. – С. 32–42.
- 88.Кравченко Т. В. Сутнісні характеристики соціалізації / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3. – С. 11–20.
89. Красновський В. М. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії / В. М. Красновський // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 6. – С. 28–32.
90. Крок до соціалізації осіб з розумовою відсталістю // Соціальний захист. – 2007. – № 6. – С. 50–52.
91. Кузьменко Т. Соціальна адаптація особистості в нестабільній життєвій ситуації / Т. Кузьменко // Соціальна психологія. – 2009. – № 2. – С. 58–71.
92. Курляк І. Соціальна педагогіка / І. Курляк. – Львів: Норма, 2003. – 112 с.
93. Кушнар'ов С. В. Науково-теоретичні проблеми соціалізації й ресоціалізації неповнолітніх засуджених / С. В. Кушнар'ов // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 4. – С. 47–54.
94. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н. Лавриченко. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 540 с.
95. Лесіна Т. М. Сучасна молодь як об'єкт соціалізації / Т. М. Лесіна // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного ун-ту. – Ізмаїл, 2004. – № 17. – С. 63–66.
96. Лень Т. Система гендерної соціалізації в сучасних умовах / Т. Лень // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 63–70.
97. Липова Л. Профільне навчання і проблеми соціалізації випускників / Л. Липова, П. Замаскіна, В. Малишев // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 38–42.
98. Листопадова Л. Педагогіка життєтворчості як шлях до вирішення проблем соціальної адаптації й розвитку дітей, підлітків і молоді в сучасних умовах / Л. Листопадова // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2007. – № 5. – С. 78–86.
99. Ложкін Г. В. Особливості соціалізації в юнацькому віці / Г. В. Ложкін // Психологічний ресурс простору вищої освіти. – 2004. – № 1. – С. 86–93.

100. Львовочкіна О. Соціалізація підлітків-правопорушників як педагогічна проблема / О. Львовочкіна // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – № 4. – С. 42–46.
101. Максименко С. Д. Структура особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 12. – С. 1–11.
102. Максимовська Н. Актуалізація соціального виховання у навчально-виховному процесі ВНЗ / Н. Максимовська // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 93–101.
103. Михайленко В. А. Проблеми соціальної та психологічної адаптації населення до умов життя на радіоактивно забруднених територіях / В. А. Михайленко // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 2. – С. 18–25.
104. Москаленко В. В. Екологічна соціалізація особистості / В. В. Москаленко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 8. – С. 1–10.
105. Нечитайло В. В. Пропедевтика впливу віктимогенних факторів на соціалізацію підлітків як психолого-педагогічна проблема / В. В. Нечитайло // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 1. – С. 53–58.
106. Овчиннікова М. М. Концепція соціальної адаптації дітей-сиріт в умовах школи-інтернату / М. М. Овчиннікова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 3. – С. 33–39.
107. Олійник Л. Статеві соціалізація дошкільнят / Л. Олійник // Дошкільнє виховання. – 2008. – № 11. – С. 7–20.
108. Орбан-Лембрик Л. Соціалізація особистості в контексті етнокультурної парадигми / Л. Орбан-Лембрик // Зб. наук.-теорет. ст. : / [головний ред. В. І. Кононенко; ред. В.І. Кононенко] – Івано-Франківськ, 2003. – № 1. – С. 85–90.
109. Пахомова О. М. Розвиток соціальності особистості як соціально педагогічна проблема / О. М. Пахомова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2003. – № 3. – С. 4–9.
110. Печенко І. П. Соціалізація особистості в дошкільному дитинстві як предмет науково-педагогічного дослідження / І. П. Печенко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2003. – № 3. – С. 10–17.
111. Печенко І. Деякі концептуальні засади соціалізації дітей дошкільного віку в сучасній виховній системі / І. Печенко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006. – № 4. – С. 27–34.
112. Печенко І. Теоретичні позиції побудови експериментальної моделі соціалізації особистості в дошкільному дитинстві / І. Печенко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 9–18. 214
113. Пілецька Л. С. Експериментальне дослідження процесу соціалізації студентської молоді / Л. С. Пілецька, О. М. Чуйко // Зб. наук. праць. – ІваноФранківськ, 2009. – Ч. 1. – С. 138–149.
114. Пілецька Л. С. Теоретичні засади психологічного вивчення соціальної мобільності особистості / Л. С. Пілецька // Зб. наук. праць. – ІваноФранківськ, 2007. – Ч. 1. Вип. 12. – С. 165–173.

115. Потопа К. Студентське самоврядування як умова соціалізації молоді / К. Потопа // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – № 2. – С. 42–46.
116. Просандеєва Л. Є. Соціалізація людей «третього віку» у контексті проблеми самоцінності / Л. Є. Просандеєва // Гуманітарні науки. – 2007. – № 2. – С. 156–166.
117. Радул В. Соціалізація й розвиток особистості / В. Радул // Шлях освіти. – 2006. – № 2. – С. 7–12.
118. Рижанова А. Становлення вітчизняної теорії соціального виховання / А. Рижанова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 59–66.
119. Розов В. І. Психологічна діагностика адаптивних здібностей до стресу / В. І. Розов // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 11. – С. 41–47.
120. Роль сім'ї у соціалізації її членів // Організація роботи з батьками / [упоряд. Л. О. Юзефік]. – Тернопіль, 2002. – С. 11–12. 215
121. Романовська Л. І. Проблема ефективності роботи дитячих громадянських об'єднань у процесі соціального виховання / Л. І. Романовська // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 2. – С. 19–23.
122. Романовська Л. І. Соціально-психологічні засади діяльності дитячих громадських об'єднань як інституту соціального виховання / Л. І. Романовська // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 3. – С. 4–11.
123. Сак Т. Як соціалізувати дитину з особливостями психофізичного розвитку в інтегрованому класі / Т. Сак // Початкова школа. – 2008. – № 8. – С. 53–56.
124. Семанюк Г. Особливості соціалізації дітей із неповних сімей у Польщі / Г. Семанюк // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 180–185.
125. Середюк О. С. Змістовий аналіз виховання учнів як педагогічна проблема / О. С. Середюк // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2003. – № 3. – С. 32–37.
126. Середюк О. С. Змістовий аналіз соціального виховання учнів як педагогічна проблема / О. С. Середюк // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006. – № 3. – С. 32–37.
127. Сомов М. Психічне благополуччя нації: соціальний аспект / М. Сомов // Соціальний захист. – 2007. – № 11. – С. 11–13.
128. Сорочинська В. Є. Засоби масової комунікації та їх вплив на соціалізацію молоді // Організація роботи соціального педагога : навч. посіб. / В. Є. Сорочинська. – К., 2005. – С. 49–63.
129. Сорочинська В. Є. Соціальна адаптація молоді в сучасних умовах. // Сорочинська В. Є. Організаційна робота соціального педагога : навч. посіб. / В. Є. Сорочинська. – К., 2005. – С. 23–48.

130. Сохан І. О. Морально-правове виховання як складові морально-правової соціалізації молоді / І. О. Сохан // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 1. – Вип. 12. – С. 289–295.
131. Сохан І. О. Ціннісно-нормативна система особистості в юнацькому віці / І. О. Сохан // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2006. – 11. – С. 37–44.
132. Соціально-виховні інститути в системі соціалізації особистості // Соціальна педагогіка. – К., 2006. – С.167–244.
133. Струтинська Т. Особливості соціалізації дітей із неповних сімей у США (за результатами досліджень Ю. Валерштейн, Ю. Льюїс, С. Блакесле). / Т. Струтинська // Зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 197–200. 216
134. Струтинська Т. Особливості соціалізації дітей із неповних сімей в сучасній українській родині / Т. Струтинська // Українська етнопедагогіка у контексті розвитку сучасних теорій виховання та навчання // [за ред. проф. Н. Лисенко]. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 195–203.
161. Сучасна позакласна робота // Відкритий урок:Розробки, технології, досвід. – 2009. – № 1. – С. 64–66.
135. Ткаченко В. Умови діяльності соціального педагога в школі-інтернаті як джерело підвищення ефективності соціалізації вихованців / В. Ткаченко // Шлях освіти. – 2009. – № 4. – С. 32–35.
136. Філіпов Ю. Молодіжні громадські організації як одні з найважливіших інститутів трудової соціалізації молодшої людини / Ю. Філіпов // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – № 1. – С. 23–30.
137. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід / В. Т. Циба. – К. : МАУП, 2000. – 152 с.
138. Циба В. Соціалізація особистості / В. Циба // Системна соціальна психологія : навч. посібн. – К., 2006. – С. 170–184.
139. Циба В. Феноменологія соціалізації / В. Циба // Соціальна психологія. – 2009. – № 4. – С. 21–32.
140. Цивінський В. В. Особливості процесу соціалізації старшокласників в неформальних молодіжних групах / В. В. Цивінський // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 1. – Вип. 12. – С. 283–289.
141. Чумак Л. Становлення та розвиток вітчизняної системи соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Чумак // Рідна школа. – 2008. – № 6. – С. 68–70.
142. Шайгородський Ю. Економічна соціалізація молоді / Ю. Шайгородський // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 164–165.
143. Шалатова О. А. Розвиток здібностей дітей шляхом включення сім'ї до процесу соціалізації / О. А. Шалатова // Обдарована дитина. – 2007. – № 6. – С. 51–63.
144. Шмалей С. В. Розуміння адаптації в контексті соціально-педагогічної діяльності / С. В. Шмалей // Зб. наук. праць Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2007. – Вип. 3. – С. 18–24.

145. Штокало О. А. Інноваційні програми ботанічних садів України як чинник соціалізації дітей з особливими потребами / О. А. Штокало // Вісник Одеського національного ун-ту. – Одеса, 2007. – Т. 12. – Вип. 14. – С. 75–81. 217

146. Юрченко З. В. Особливості статевої соціалізації дитини в дошкільному віці / З. В. Юрченко, Л. С. Бірчинська // Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2008. – № 13. – С. 137–143.

147. Яценко Н. Г. Особливості діяльності соціального педагога щодо соціалізації старшокласників / Н. Г. Яценко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К.-Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 149–154.

148. Яценко В. М. Механізми і засоби соціалізації / В. М. Яценко // В. М. Яценко. Опорні конспекти з психології і педагогіки : пробний навч. посібн. – Тернопіль, 2004. – С. 95–99.

Навчальне видання

ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
у галузі знань Соціальна робота

зі спеціальності Соціальна робота

Укладачі:

Андрєва Марія Олександрівна

Гладун Тетяна Олександрівна